

О.Л.Осіп'ян*

«ТОРОГРАФІА СІВІТАТІС ЛЕОПОЛІТАНАЕ» ІОГАННА АЛЕМБЕКА ПОЧАТКУ XVII ст. ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ ЛЬВОВА: КОГНІТИВНА РАМКА, НАРАТИВНІ СТРАТЕГІЇ**

«Опис міста Львова» був створений місцевим аптекарем Іоганном Алембеком (Альнпеком) і опублікований у шостому томі атласу Георга Брауна «Civitates orbis terrarum» (Кельн, 1572–1617 рр.). Повна оригінальна версія твору під назвою «Topographia civitatis Leopolitanae» була написана автором між 1603 і 1605 рр. Задля аналізу когнітивної рамки та наративних стратегій І.Алембека було досліджено його зв'язки й кореспонденцію з європейськими гуманістами, такими, як Георгій Доуза та Юстус Ліпсіус. Також було взято до уваги його освіту (1591 р. навчався у Падуанському університеті) та склад приватної книгозбірні, в якій переважали латиномовні твори античних авторів.

Твір Іоганна Алембека був частиною неолатинської літератури з її культом античних взірців та посиланнями до римського чи троянського походження багатьох європейських міст і націй. Проте І.Алембек – більш акуратний автор, оскільки уникав подібних «відкриттів», так само, як і місцевих переказів та усної традиції. З іншого боку, він писав, щоби прославити рідне місто, і тому не втрачав нагоди для делікатного порівняння Львова з Римом, удаючись до літературних алюзій та загальних місць (loci communes), а не безпосередніх паралелей. На нашу думку, як наративну матрицю для опису міста І.Алембек використав трактат Джованні Бартоломео Марліані «Topographia antiquae Romae» («Топографія давнього Риму», 1534 р.). Початкова частина твору І.Алембека є, безумовно, компіляцією, організованою за хронологічним принципом подібно до першої книги «Історії Риму» Тіта Лівія. Для цієї частини «Опису» автор здебільшого використав працю М.Кромера «Польща або про походження та діяння поляків тридцять книг» (1555 р.). Друга частина «Опису» І.Алембека базується на його власних спостереженнях міста як архітектурного та географічного об'єкта. Її було написано в антикварному стилі й головну увагу приділено міським інституціям, звичаям, способу життя міщан та визначним спорудам.

Образ міста у середньовічній та ренесансній Європі

У середньовічних хроніках та літописах найбільше уваги приділялося дивам, діянням святих, церковних ієрархів, монархів, а також війнам і стихійним лихам, в яких теж убачали прояв Божої волі. Тлом цих оповідань виступали, головним чином, монастирі, церкви, палаці, замки, поля битв тощо. Міста згадувалися лише як населені пункти, в яких розгорталися події, пов'язані з життям церкви та феодалів. Власне міста, міщани та

* Осіп'ян Олександр Леонідович – канд. іст. наук, доцент кафедри історії та культурології Краматорського економіко-гуманітарного інституту.

E-mail: agricolae_ua@yahoo.com

** Стаття є результатом стажування в Ягеллонському та Варшавському університетах, а також у Німецькому історичному інституті у Варшаві. Автор висловлює свою щирю вдячність Фондації підтримки польської науки «Каса імені Юзефа Мянського» та Фондації Роберта Боша за фінансову підтримку стажування.

міське життя не були об'єктом спеціальної уваги літописців та хронікерів, хіба що як військові об'єкти, під час опису їх облоги (тоді увага надавалася фортифікаціям та перебігу оборони), та місце взяття багатої здобичі (як, наприклад, описи Константинополя, зроблені хрестоносцями після його захоплення 1204 р.). Винятком становили Єрусалим та Рим, описи яких подавались у паломницькій літературі – як у спогадах прочан, так і у спеціальних посібниках, створюваних для їх потреб. Проте навіть у цих творах об'єктом уваги авторів виступали святині, пов'язані з євангельськими оповіданнями, діяннями апостолів, святих та мучеників, мощі яких зберігаються у такій-то церкві і спричинили такі-то і такі-то дива. В одному з перших путівників по Риму – «Дива міста Риму» («*Mirabilia urbis Romae*») – створеному близько 1150 р., згадуються переважно матеріальні (архітектурні та географічні) об'єкти (мури, брами, арки, пагорби, терми, палаці, театри, місця, пов'язані з мучеництвом святих, мости, кладовища, катакомби, статуї, колони, церкви та язичницькі храми) й різні історичні анекдоти, запозичені як із літератури, так і з місцевих легенд, в яких головними героями виступають апостоли Петро і Павло, папа Боніфаций, Цезар, Октавіан Август, Агіппа, Антоній та Клеопатра, Тиберій, Нерон, Адріан тощо. Коротше кажучи, усе це – ознаки минулої слави, використовувані мешканцями Риму для власного збагачення за рахунок довірливих прочан. Власне історію міста та його мешканців тут годі шукати.

Суттєві зміни відбуваються лише в епоху Ренесансу – спочатку на Півночі Італії, де існували багаті та незалежні міські комуни, деякі з яких із часом навіть перетворилися на держави (Флоренція, Генуя, Венеція). Тут уже у XIII ст., а ще більшою мірою у XIV–XV ст., проявляється інтерес до історії рідного міста, яке відтепер виступає об'єктом спеціального дослідження¹. У цей час з'являються історичні описи міст, що поєднували у собі як інформацію з джерел, так і генеалогічні легенди та фальсифікації; робляться перші спроби наукової інтерпретації архітектурних пам'яток та археологічних знахідок. У XVI ст. Ренесанс поширюється в Європі на північ від Альп. Зростання впливу міст на економічне, культурне, а, подеколи, і політичне життя континенту спричинило ріст станової самосвідомості міщан та їх локального патріотизму, який один із сучасних дослідників не без гумору охарактеризував як справжній «міський шовінізм»².

Саме у цей час, коли Європа пережила не тільки Ренесанс та Реформацію, але також і першу хвилю великих географічних відкриттів, з'являється масштабний проект видання атласу всіх знаменитих міст світу з їх панорамними краєвидами, перспективними («з висоти пташиного лету») або геодезичними планами, і коротким описом історії, розташування та комерції кожного з них. Цей проект було спровоковано успіхом, що його мали видання «Космографії» («*Cosmographia universalis*») німця Себастьяна Мюнстера (1550, 1552, 1559, 1572 pp.) та атлас світу «Зерцало земного кола» («*Theatrum orbis terrarum*») голландця Абрагама Ортеліуса (уперше видано 1570 р., лише за життя видатного картографа витримало 25 видань латинською, голландською, німецькою та французькою мовами). Ідея видання атласу міст належала німецькому теологові з Кельна Георгу Брауну (1541–1622 pp.) та німецькому граверові й видавцеві Францу Гоґенбергу (1535/1538–1590 pp.). Також у здійсненні проекту брали участь гравер Симон дер Невел, голландський художник з Антверпена Георг Гуфнагель (1542–1600 pp.), топограф Якоб ван Девентер (1505–1575 pp.) та інші – разом понад 100 митців і картографів. Видання атласу під загальною назвою «Міста земного кола» («*Civitates orbis terrarum*»), яке містило 546–554

(у різних виданнях) гравюр у складі шести томів, було здійснене у Кельні з 1572 по 1617 рр. Атлас витримав 29 перевидань латинською, німецькою та французькою мовами. Переважна більшість зображень – це міста Європи (530, або 95%), із них більше 2/3 – західноєвропейські (лише 24 міста (5%) з Азії, Африки та Америки). В атласі широко використовувалися створені раніше картографічні матеріали³. Імовірно, що найбільше проблем видавець мав із маловідомими на Заході містами Східної Європи, адже навіть міські поселення трьох інших континентів були краще відомі через колоніальні війни та заморську торгівлю (за невеликим винятком, майже всі вони приморські). Описи міст виконували функцію доповнення до гравюр, тому дуже часто обмежувались однією сторінкою, набраною великим кеглем, чи навіть кількома реченнями. У багатьох випадках вказувались і автори, в яких було запозичено інформацію з історії певного міста. Із міст Речі Посполитої в атласі присутні гравюри та описи Вільна (том 3), Кракова (тут також подано короткий опис Корони Польської), Познані, Львова, Ловича, Перемишля, Замостя (усі – том 6) тощо. Описи цих міст здебільшого взято із твору М.Кромера (1512/1513–1589 рр.). На цьому тлі якісно відрізняється опис Львова – повних дві сторінки найдрібнішим шрифтом⁴!

Щоб зібрати якомога більше матеріалів для свого видання Г.Браун вів листування з багатьма вченими з усієї Європи. Був серед них і львівський аптекар Іоганн (Ян) Алембек (Альнпек/Альнпех) (Ioannes/Johannes Alnpekius, Hans Alnprech) – автор опису міста Львова для згаданого атласу. У шостому томі проекту Г.Брауна (1617 р.) було опубліковано значно скорочений та відредагований варіант⁵. У Центральному державному історичному архіві України у місті Львові зберігається рукопис повного тексту І.Алембека, відомий під назвою «*Topographia civitatis Leopolitanae*» («Топографія/ Опис міста Львова»), опублікований 1930 р. Ст.Рахвалом⁶. Саме цей текст, час створення якого публікатор визначив в інтервалі 1603–1605 рр., буде головним об'єктом нашого дослідження.

Біографія І.Алембека

Предки Іоганна Алембека переселилися до Львова у XVI ст. і за походженням були німцями. Перші німецькі поселенці з'явилися у місті ще за часів князя Данила Романовича у XIII ст. Після завоювання Галицької землі Казимиром III польські королі всіляко заохочували німецьку міграцію до міста, так що у другій половині XIV – у XV ст. чисельність міщан-німців стрімко зростає. Як католики за віросповіданням вони посіли тут панівне становище. У XVI ст. переселення суттєво вповільнюється і посилюються процеси асиміляції міщан-німців із місцевими поляками, які разом творили «католицьку націю» Львова. У реєстрах прийняття до міського права (*ius civile, ius civitatis*) збереглась інформація про предків І.Алембека по батьківській та материнській лініях. 15 серпня 1531 р. міське право Львова прийняли брати Ганс та Вольфганг Шульц (Шольц) із Вроцлава⁷. Шольци посіли високе становище в місті. Зокрема, Вольфганг обіймав посаду райці (дві колегії – рада і лава – складали міський магістрат). 11 грудня 1560 р. до міського права Львова був прийнятий Себалд Алембек із Фрайбурга, зять Вольфганга Шольца⁸. 22 лютого 1567 р. до міського права був прийнятий його брат Іоганн (Ганс) Алембек – також фрайбуржець і зять Вольфганга Шольца⁹.

Від шлюбу Ганса Алембека та Катерини Шольцувни й народився Іоганн Алембек. Син купця, він вирішив присвятити себе медичній справі і з цією метою у 1582–1586 рр. навчався фармакології у Вроцлаві. У 1588 р. помер його батько, залишивши сину кам'яницю з аптекою на площі Ринок та великі борги. Іоганн найнявся на роботу в крамницю львівського аптекаря Яроша Вітемберґера¹⁰. Значну частину асортименту аптек тоді становили екзотичні лікарські рослини та прянощі зі Сходу¹¹. Тому й не дивно, що 1588 р. Я.Вітемберґер відіслав Іоганна на закупівлю товарів до Константинополя. Проте вже 1591 р. бачимо молодого І.Алембека на навчанні у Падуанському університеті¹².

Падуя тоді входила до складу Венеційської республіки, а її університет вважався одним із найкращих в Європі, користуючись великою популярністю як в Італії, так і Священній Римській імперії та Речі Посполитій. Студенти з різних держав поділялися на чотири «нації»: «німецьку» (вихідці зі Священної Римської імперії), «польську» (прибулі з Речі Посполитої) та дві «італійські» (оскільки на території Італії тоді існувало кілька держав). Як правило, студенти з Корони Польської та Великого князівства Литовського, закінчивши навчання у Краківській академії (Ягеллонський університет), часто їхали на рік до Падуї, щоби тут завершити студії здобуттям ступеня доктора медицини, права чи філософії¹³. Цікаво, що І.Алембек, нащадок німецьких переселенців у першому поколінні, записався до «німецької нації»¹⁴, хоча, як підданий Корони Польської, мав би зголоситися до «польської». Цей випадок особливо показовий, якщо врахувати, що навчання молодого львів'янина припало на час найбільшого загострення ворожнечі між «німецькою» та «польською» націями, яка супроводжувалася кривавими сутичками (1589 і 1592 рр.)¹⁵. Перебуваючи в Падуї І.Алембек видав друком свій латиномовний вірш на честь кардинала Єжи Радзивілла («*Carmen gratulatorium ad Georgium Radivilium cardinalem*»)¹⁶.

Уже після повернення додому І.Алембек мав зустріч із молодим голландським гуманістом Георгієм Доуза (1574–1599 рр.). Останній перебував у Львові у 1597 та 1598 рр. У Гайдельбергу він віднайшов грецький кодекс Г.Кодіноса й опис Константинополя, який переклав латиною та опублікував. Після цього, на запрошення польського посла, вирішив відвідати колишню столицю Візантії. Г.Доуза подорожував через Львів, де його приймав відомий поет Шимон Шимонович. Тут учений голландець мав зустрічі з місцевими інтелектуалами, серед яких був і І.Алембек (львівський аптекар міг зацікавити Г.Доуза своїм досвідом перебування у Константинополі у 1588 р.). На зворотному шляху Г.Доуза затримався у Замості – при дворі коронного гетьмана і канцлера, покровителя наук та засновника Замойської академії Яна Замойського¹⁷. Після повернення до Нідерландів Г.Доуза написав і видав звіт про свою подорож до Константинополя¹⁸.

Родич Г.Доуза, відомий тоді вчений-антиквар, автор численних праць про римські старожитності, професор Лювенського університету Юстус Ліпсіус (Юст Ліпсій; 1547–1606 рр.)¹⁹ уважав за обов'язок віддячити всім, хто допоміг його кривнику під час подорожі. У 15 календи травня 1601 р. Ю.Ліпсіус надіслав листи до львівського архієпископа Яна-Дмитра Соліковського (свого учня), італійця Ієроніма Ферреріо (найнявся на польську військову службу й перебував у Львові), патріаршого екзарха Александрії та Константинополя Кирила Лукаріса (саме тоді перебував у Речі Посполитій) та Іоганна Алембека²⁰. Імовірно, їх мав довести до Львова якийсь польський студент, що навчався у Лювені. Лист було адресовано «Іоанну Альнпеку, громадянину Леополіса» («*Ioanni Alnpeckio, civi Leopolitano*»). У першій

частині цього досить короткого послання Ю.Ліпсіус дякував І.Алембеку за допомогу Г.Дузі²¹, а у другій – вихваляв польське королівство, яке з колишньої «варварської периферії» перетворилося на осередок науки і мистецтв: «О, Сарматіє, як уже відрізняєшся ти від себе давнішої! Якою відданою приятелькою наук і мистецтв ти стала»²². Ю.Ліпсіус листувався з багатьма державними та релігійними діячами Речі Посполитої²³, професорами Краківської та Замойської академій і, певно, мав підстави для подібних дещо гіперболізованих заяв.

Чи тривало надалі листування Ю.Ліпсіуса й І.Алембека – невідомо, оскільки свого часу видано було лише частину величезної епістолярної спадщини вченого, а саме – тільки ті листи, які він устиг підготувати до друку ще за життя²⁴. Проте, можемо припустити, що Г.Дуза або Ю.Ліпсіус між 1597 та 1601 рр. посприяли залученню молодого львівського аптекаря до масштабного видавничого проекту Г.Брауна, який, прагнучи зробити свій атлас якомога більш повним, шукав авторів, здатних підготувати описи маловідомих у Західній Європі міст. Добра освіта, широке коло зацікавлень та обставини кількох наступних років життя зробили з І.Алембека найкращого кандидата на опис Львова.

Із його подальшого життя відомо, що 8 січня 1597 р. І.Алембек був прийнятий до міського права²⁵. Якщо врахувати, що міське громадянство отримували десь у віці 25 років, та час, коли він розпочав студії у Вроцлаві, то можна зробити припущення, що І.Алембек народився близько 1570 р. Проте, стосунки з рідним містом, а, точніше, із міським магістратом, склалися в нього не дуже добре. Відомо, що 1598 р. І.Алембек перебував у міському ув'язненні з приводу своїх родинних справ. Відтоді він стає в опозицію до місцевої влади, узурпованої міським патриціатом. Бюргерство (поспільство), тобто міські купці та цехові ремісники, намагались обмежити владу патриціїв, які використовували прибутки та майно міста задля власного збагачення. 1578 р. міська громада здобула від короля Стефана Баторія право на створення «колегії сорока мужів» (*quadragintavirat*), яка мала контролювати діяльність магістрату. Якщо до лави та ради нові члени кооптувалися переважно з числа родичів самих райців і лавників, то до колегії сорока мужів ремісники обирали 20 членів із числа купецтва, а купці – 20 членів із числа ремісників. У 1603 р. І.Алембека було обрано одним із «сорока мужів» як представника купецтва. Відтоді він розпочав активну боротьбу з міською верхівкою, яку й описав в одному зі своїх творів. Змагання з магістратом стали причиною кількох подорожей до Кракова (де перебував вищий асесорський суд маґдебурзького права) та Варшави (столиці королівства). І.Алембек сповна використав свій письменницький хист при підготовці кількох промов, листів і протестацій. Він тричі потрапляв до міського ув'язнення (у січні та грудні 1605 р., 19 серпня 1606 р.), його аптеку кілька разів закривали, нарешті 1605 р. І.Алембека було позбавлено міського громадянства. Тільки 1607 р., на підставі декрету короля Сигізмунда III, коли І.Алембек попросив пробачення у райців, йому було повернено міське громадянство²⁶.

У ході боротьби з магістратом І.Алембек багато працював у міському архіві, збираючи потрібні для судових процесів матеріали. 1606 р. він підготував реляцію про занедбаний стан міської інфраструктури (укріплення, дороги, водогін тощо). Уже 1618 р. бачимо його на посаді райці, делегованого на сеймик у Судову Вишню²⁷. У 1623 р., під час епідемії чуми, коли представники патриціату тікали до своїх заміських садиб або й до інших міст, райця І.Алембек був залишений у місті на посаді бурмистра

для керівництва ним у цей кризовий час та опису перебігу епідемії (за це йому було обіцяно стипендію на навчання його синів Валеріана та Аврелія). І.Алембек підготував детальний звіт під назвою «Аптека мого досвіду як у Німеччині, так у Польщі та Італії під час мору». Під час епідемії він втратив дружину Анну та дочку Катерину. Сам І.Алембек помер 1636 р., залишивши непоганий статок дітям – Фредерику (ксьондз, доктор теології), Валеріану (у майбутньому доктор медицини та філософії, професор Замойської академії), Аврелію та Сусанні (дружина краківського лавника Станіслава Брікнера)²⁸.

Бібліотека І.Алембека

Своїм спадкоємцям І.Алембек передав гарну бібліотеку, збирати яку почав ще його батько – Ганс Алембек. Перелік книжок був складений під час опису майна після його смерті 1588 р. і нараховував 92 позиції²⁹. Із них майже половину (49%) становили видання німецькою (45 книжок), близько чверті (23%) – польською (27 книжок), 11 книжок латинською та 3 – латинською і німецькою (разом 15%) мовами. Попри численні видання Біблії та релігійної (зокрема й забороненої протестантської), медичної та юридичної літератури, Г.Алембек мав «Корабель дурнів» («*Stultifera navis*») німецького поета Себастьяна Бранта, трактати з астрономії та астрології («*Planetae Chyromancie*»), історичні хроніки, у тому числі твори Євсевія Кесарійського, М.Кромера, Р.Гайденштайна та ін. Мав він також і кілька книжок античних авторів: «Історія Риму» Тіта Лівія, «Юдейські старожитності» Йосифа Флавія, Плутарха, Вергілія (всі – у німецькому перекладі), «Записки» Гая Юлія Цезаря. Становить інтерес позиція переліку №70, яку укладачі майнового реєстру подали під назвою «Книги намальованих міст» («*Xięgi miast malowanych*»). Львівський історик міжвоєнної доби Ю.Скочек (видавець книжкових інвентарів львів'ян доби Ренесансу) непереконливо ідентифікував її як «Космографію» Т.Мюнстера³⁰. На нашу думку, ішлося про перші томи атласу Г.Брауна «Міста земного кола» («*Civitates orbis terrarum*»), видання яких розпочалося у 1572 р. Отже, юний Іоганн Алембек ще за життя батька мав у своєму розпорядженні чимало книжок, які посприяли подальшому розвитку його творчих здібностей, що знайшли прояв у власних творах та в поповненні родинної книгозбірні.

Після смерті І.Алембека (1636 р.) було складено опис його майна, зокрема й книжок. Цей перелік нараховує 183 позиції. У порівнянні з книгозбіркою покійного батька одразу кидається в очі не тільки подвійне збільшення кількості книжок, але й більш високий рівень освіченості сина та широке коло його зацікавлень. За півстоліття майже не збільшилося число німецьких книжок – 45 у 1588 р. і 50 у 1636 р., але їх доля зменшилася з 49% у батька до 27% – у сина. Суттєво поменшало книжок польською мовою – з 27 (23%) у батька до 8 – (4%) у сина. Проте найбільш разучі зміни відбулись із латиномовною літературою – 11 (12%) у батька і 111 (61%) – у сина³¹. Отже, більшу частину книжкового зібрання І.Алембека становили саме книжки латинською мовою. Це добре співвідноситься з його навчанням у Падуанському університеті, зв'язками із західноєвропейськими гуманістами (Г.Доза, Ю.Ліпсіус, Г.Браун тощо) та науковими зацікавленнями, адже латиною тоді друкувалися наукові трактати, антична література, тобто те, що не мало якогось практичного значення чи професійного застосування, а відображало інтелектуальні потреби читача. З ідентифікованих книг лише 32 (17,5%) можуть бути віднесені до сфери професійних інтересів

І.Алембека – це медична та природознавча література, хімія й алхімія (з огляду на потенційну можливість отримання золота з будь-якої речовини, остання широко представлена у книгозбірні львівського аптекаря³²). Чимало було книжок з астрономії та астрології, адже віра у таємничий зв'язок між небесними світилами та долями людей тоді була дуже поширеною, а складання гороскопів вважалося ознакою високоосвіченої людини³³. На цьому тлі досить нечисленною, особливо у порівнянні з батьковою бібліотекою, виглядає релігійна література – лише 10 книжок (5,5%) та стільки ж книг із права³⁴.

Справжнім захопленням І.Алембека була гуманітаристика – історія, географія, мовна культура, художня література, філософія та релігія, які, за підрахунками Е.Ружицького, становили майже половину з ідентифікованих книжок (44%). Тут переважали твори античних авторів. Зокрема, праці з давньогрецької та римської історії Квінта Курція Руфа, Гая Юлія Цезаря, Йосифа Флавія, Плутарха, Гая Светонія Транквілла, Діона Касія, Помпея Трога, Юстина, Сульпіція Севера, прозові та поетичні твори Аристотеля, Лукіана, Вергілія («Енеїда», «Георгіки», «Буколіки»), Овідія («Фасти», «Метаморфози»), Авла Персія Флакка, «Десять книг з архітектури» Вітрувія Полліона та «Короткий нарис військової справи» Публія Флавія Веґеція³⁵. До батькового німецького видання «Енеїди» славетного римського поета Вергілія І.Алембек додав ще три – 1610 (Аугсбург), 1618 і 1625 рр. На думку Ю.Скочека, Вергілій був найбільш популярним автором серед львів'ян – сучасників батька та сина Алембеків³⁶. Також І.Алембек мав твори коментаторів Вергілія, а саме Петруса Рамуса (видання 1547, 1569, 1599 рр.) та Іоганна Штіреля (1571 р.). Було в І.Алембека принаймні три книги авторства Ю.Ліпсіуса, у тому числі його коментарі до Тацита, Сенеки й Цезаря³⁷. Алембеки володіли працями авторів XV–XVI ст., як, наприклад, Еразма Роттердамського, Енея Сільвіо Пікколоміні (історія Чехії), італійського історика Павла Йовія (з описом подій 1494–1547 рр.), мали ілюстрований атлас Абрагама Ортелиуса («Theatrum orbis terrarum» або «Thesaurus geographicus», згаданий укладачами опису як «Epithome Orteliani»).

Проте й цей перелік не повний, адже укладачів опису майна цікавили не літературні вподобання небіжчика, а вартість його спадщини. Тож і вказувалися лише автор книги, або ж перше слово з її назви чи скорочена назва, та, обов'язково, ціна. Часто назва книжки в описі (наприклад, «німецька хроніка», «угорська хроніка» або й узагалі «Varia» чи «Miscellanea», під якими може ховатися будь-що) не дозволяє ідентифікувати її з конкретним виданням. Головним для укладачів була ціна, тому книжки згруповано у кілька блоків, кожен з яких у сумі коштував 67,10 флоринів. Так, після перших 50 видань унизу аркуша зроблено приписку: «Сума 67,10. Залишок додано різними книжками». Тобто, щоби набрати потрібну суму – 67,10 флоринів – до 50 книжок додавалося ще кілька, але без зазначення назви чи автора. Подібний запис зроблено наприкінці наступного аркуша після 72-ї позиції, 130-ї та 183-ї (загальна сума 268,40 флоринів). Загалом книгозбірня І.Алембека нараховувала близько 230 книжок, хоча в описі наведено лише 183 позиції³⁸. Отже, назви майже півсотні книжок нам невідомі. Зокрема, в інвентарі гуманіста-аптекаря відсутні згадки про «Історію Риму» Тита Лівія та історію Польщі М.Кромера, якими володів батько І.Алембека ще до 1588 р., а твір М.Кромера молодший Алембек використав при написанні своєї праці про Львів. Крім того, Алембек-син мав план Риму та мапи Африки, Азії, Пруссії й Голландії, які, на думку Е.Ружицького, дісталися йому від батька³⁹.

Загалом склад приватної бібліотеки І.Алембека корелюється з книгозбірнями інших львівських бібліофілів кінця XVI – першої половини XVII ст. У них завжди присутні твори на релігійну, правничу та медичну тематику, що відповідало трьом факультетам тогочасних університетів. Щодо іншої літератури, то праці античних авторів, як правило, випереджали за популярністю трактати італійських та заальпійських гуманістів. Найбільше у зібраннях львівських інтелектуалів було поетичних творів Вергілія, Овідія, Горація, Марціала, комедій Публія Теренція. Чи не в кожній бібліотеці можна було знайти твори Цицерона, перш за все, його промови, а також листи і трактат про ораторське мистецтво. Дуже популярними були римські історики. Особливо Тит Лівій, Гай Саллюстій Крісп, Корнелій Тацит, Гай Светоній Транквілл, Квінт Курцій Руф, Валерій Максим, «Коментарії» Гая Юлія Цезаря та епітоми Юстина й Луція Аннея Флора. Менш відомими були грецькі автори, і то здебільшого в латинських перекладах. Із таких найбільшою популярністю користувалися твори Аристотеля (згадані у семи інвентарях львів'ян доби Ренесансу) та «Іліада» й «Одісея» Гомера (чотири згадки)⁴⁰. Це також не дивує, адже на факультеті вільних мистецтв перевага віддавалася саме античним авторам.

Досить багато було й географічних трактатів, переважно описів світу – космографій, як видань античних (Птолемей, Страбон, Солін, Помпоній Мела), так і авторів XVI ст. (уже згадані С.Мюнстер, А.Ортеліус та ін.). Адже це був час, коли великі географічні відкриття викликали підсилений інтерес до невідомих земель. Чимало було й книжок з астрономії та астрології, календарної й прогностичної літератури⁴¹.

Серед польських істориків освічені львів'яни найбільше мали творів М.Кромера («Про походження та діяння поляків 30 книг»; видано 1555, 1558, 1568, 1589 рр. латинською («*De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX*») і 1562 р. німецькою мовами) та М.Бельського («Хроніка всього світу», видано польською («*Kronika wszystkiego swyata*») 1551, 1554, 1564, 1597 рр.). Праці М.Кромера та М.Бельського зафіксовані в інвентарях по сім разів. У п'ятих описах фігурує статут правознавця Яна Гербурта («*Statuta Regni Poloniae*» 1597 р.). По три рази згадано «Аннали» Яна Длугоша й трактати Мацея Меховського 1517, 1519 та 1521 рр.⁴² У XVI ст. починають виходити друком праці з теорії та методології історії. Деякі з них наявні у книгозбірнях львів'ян доби Ренесансу. Автор трактату «Страва історична» («*Penu historicum*»; Венеція, 1620 р.) Шимон Старовольський навіть присвятив свій твір Іоганну Алембеку, що свідчить про його авторитет серед польських гуманістів⁴³.

Когнітивна рамка антикварія

Під «когнітивною рамкою» ми розуміємо тут не тільки те, *що* знав І.Алембек чи його освічені сучасники, але, головнo, на яких засадах базувалося його уявлення про минуле й, відповідно, *як* трансформувалися/інтерпретувалися всі новонабуті знання, засвоєні ним із книжок чи власних спостережень. Відповідно, те, що читали, впливало на те, як писали власні твори. Саме античні взірці найбільшою мірою використовувалися в наративному каркасі гуманістів, із середовища яких згодом виокремився напрямок так званих антикваріїв.

Відомий італійський історіограф А.Момільяно так охарактеризував типового антикварія, узявши за зразок життя одного з них⁴⁴. Ніколя-Клод Фабрі де Переск (1580–1637 рр.) народився неподалік від міста Окс (Прованс).

Як і його предки, він був членом місцевого парламенту. Багато подорожував, наскільки дозволяло йому здоров'я та виконання обов'язків. Місто Окс було його любов'ю та гордістю. Тут він і помер серед своїх колекцій медалей, книжок, рослин, мінералів, наукових приладів і багато чого ще. Його смерть була оплакана сорока мовами у пам'ятній книжці «Panglossia», виданій у Римі під патронатом кардинала Франческо Барберіні, племінника папи Урбана VIII. Сам Переск майже нічого не опублікував, за винятком одного памфлету на другорядну антикварну тему. Проте він написав тисячі вчених і дотепних листів, зокрема й багатьом видатним особам свого часу від Гуго Гроція до Пітера Пауела Рубенса. Будучи юристом, він експериментував у фізіології, роблячи розтини як тварин, так і людських тіл. Найбільше колекціонував античні монети, статуї та рукописи. У його медальному кабінеті («cabinet de médailles») було 17 тис. експонатів. Переск досліджував те, що колекціонував, і ще багато чого. Секст Емпірік був одним із його «наставників», як і для багатьох інших, утомлених тогочасною теологічною полемікою⁴⁵. Антикварії вважали емпіричне спостереження більш гідним довіри, ніж догматичну філософію. За А.Момільяно, «вони були переконані, що можуть досліджувати матеріальні об'єкти минулого в позитивний спосіб, і не любили упередженість істориків, які працювали зі свідченнями, отриманими від так само упереджених попередників»⁴⁶. Отже, писемні джерела – суб'єктивні, відповідно, суб'єктивними є й історики, котрі на їх підставі пишуть власні твори. Тому довіряти можна тільки матеріальним решткам минулого, перш за все монетам, які, згідно з Антоніо Августином (1587 р.), були офіційними документами, чия автентичність гарантувалася самою римською владою. Антикварії усвідомлювали, що старожитності можна підробити, проте вони також знали як саме виявити підробки. Якщо одна монета – підrobка, є сотні автентичних інших, які й слугують індикатором. «Історики після Геродота були традиційно занадто сильно зацікавлені політичними та релігійними суперечками, щоби відповідати прагненню до об'єктивності, експерименту та теологічного нейтралітету, притаманних ерудитам»⁴⁷.

Ренесансні антикварії вважали себе спадкоємцями антикваріїв античних, адже вже у I ст. до н.е. – II ст. н.е. було чимало дослідників старожитностей архаїчної та класичної Греції, Риму царського періоду та епохи ранньої республіки. Це – Павсаній, Філострат, Пліній Старший, Авл Гелій і, звичайно ж, Публій Теренцій Варрон, від «Antiquitates humanae et divinae» якого походить і сам термін «antiquarius»⁴⁸. Вивчення витоків («origines») також було сферою їх дослідження. Так, Діонісій Галікарнаський написав «Римську археологію» (I ст. до н.е.), а Йосиф Флавій – «Юдейську археологію» (I ст. н.е.)⁴⁹.

Відомий грецький історик Полібій (II ст. до н.е.) не вважав ерудитів справжніми істориками. В античному світі з часів Фукідида (Тукідіда; V–IV ст. до н.е.) термін «історія» («історія») вживався щодо творів, в яких було викладено перебіг політичних подій, сучасних авторові. До праць, присвячених більш давньому минулому, застосовувався термін «ἀρχαιολογία» («археологія»), уперше використаний Платоном, який вклав його у уста софіста Гіппія⁵⁰. Предметом «археології» вважалось дослідження витоків міст, порівняння «варварських» і грецьких законів та звичаїв, встановлення винахідників мистецтв і ремесел, що, зрештою, вело до оцінки людської цивілізації у цілому. Якщо історики залишали ці проблеми поза своєю увагою, то софісти цікавилися ними, і передали це зацікавлення наступним поколінням філософів та ерудитів⁵¹.

«Звичайна історія структурована хронологічно. Весь сенс історичного наративу базується на факторі часу, на правильній послідовності подій. [...] [Антикварне дослідження] було систематичним і охоплювало об'єкт у цілому – секція за секцією. Воно було описовим у систематичній формі, а не пояснювальним у хронологічному порядку. І це не було чимось неприродним. [...] Дати багатьох політичних подій добре відомі, проте дати виникнення інституцій чи слів або невідомі, або ж їх важко відкрити»⁵².

Антикваріанізм можна визначити як зацікавленість матеріальними рештками минулого, як більш широку концепцію минулого («*historiae integritatem*»), яке включало, крім політики та воєн, також повсякденне життя, оскільки вивчення артефактів разом із текстами дозволяє зробити більш детальну та ретельну реконструкцію давніх звичаїв (культура вживання їжі й пиття, весілля та поховання тощо)⁵³. Антикваріанізм також включав у себе уявну реконструкцію давніх міст та їх будівель, особливо Риму. Стимулом цього були як знахідки старожитностей у землі, так і зацікавлення гуманістів античною літературою⁵⁴. Наприклад, уже Франческо Петрарка (1304–1374 рр.) виявляв неабиякий інтерес до стародавніх написів та колекціонував римські монети⁵⁵. Гуманісти вважали античність досконалим часом на противагу власному, недосконалість якого була викликана нашествям варварів у V ст. Так, наприклад, Ф.Петрарка мріяв про перенесення до античного світу та зустріч із видатними особами давнини, читання книг класичних авторів дозволяло йому втекти від недосконалої сучасності, про що він писав, зокрема, у своєму листі, адресованому давньоримському історичу Тіту Лівію (22 лютого 1350 р.)⁵⁶. У середні віки антична історія зазнала численних перекручень та підробок. Треба було відновити справжній образ давнини. Тому гуманісти починають пошук і видання творів давніх авторів. З іншого боку, фальсифікації та перекручення зменшували довіру до текстуальних джерел і вимагали перевірки за допомогою матеріальних решток минулого (статуї, барельєфи, будівлі, і, особливо, написи та монети).

Поступово у середовищі руху гуманістів відбувалося відокремлення течії антикваріїв (*antiquarius*). Поджо Браччоліні (1380–1459 рр.) прочитав напис на піраміді біля Остійських воріт Риму й довів, що це не могила легендарного Рема, як прийнято було вважати раніше. Купець Кіріак з Анкони (1381 – бл.1455 рр.) під час своїх подорожей на Близький Схід копіював античні написи та підготував до них коментарі у шести томах (загинули у пожежі 1514 р.). Флавіо Бйондо (1392–1463 рр.) особисто оглядав руїни Риму та копіював написи, результати своєї праці виклавши у трактаті «Відновлений Рим» («*Roma instaurata*»), над яким працював у 1440–1446 рр. Це топографічний опис давнього Риму – його терм, храмів, брам, обелісків тощо⁵⁷. Трактат Ф.Бйондо започаткував (а, точніше, відродив)⁵⁸ жанр хорографії (від гр. *chora* – область, округа й *grapho* – описую; «землеопис») – вивчення місцевої історії з особливою увагою до матеріальних залишків минулого. Свій підхід, розроблений у «Відновленому Римі», Ф.Бйондо застосував у більшому масштабі в іншій праці – «Ілюстрованій Італії» («*Italia illustrata*»), роботу над якою завершив 1453 р. (видана 1531 р. у Базелі)⁵⁹. Твори італійського гуманіста й засновника історичної географії стали моделлю для трактату «Ілюстрована Німеччина» («*Germania illustrata*») Конрада Цельтіса (1459–1508 рр.) та «Британії» («*Brittania*»; 1586 р.) англійця Вільяма Кемдена (1551–1623 рр.)⁶⁰. Римське право в історичному контексті Ф.Бйондо розглянув у книзі «Тріумфальний Рим» («*Roma triumphans*»)⁶¹. Починаючи з 1540-х рр. антикварні дослідження, присвячені місцевим старожитностям, усе частіше з'являються в різних містах Італії та інших країн – трактати про

античні медалі, судна, гробниці, поховальні обряди, взуття, вживання їжі, ошийники рабів, вистави, військову справу тощо⁶². У XVI ст. відбувається подальша спеціалізація антикваріїв за окремими напрямками досліджень, що дало підстави для влучного вислову П.Берка про поступову емансипацію від логоцентризму в дослідженні минулого⁶³.

Поняття «antiquarius» у XV–XVI ст. визначало любителя, збирача та дослідника античних традицій і старожитностей. Антикварії поступово, фрагмент за фрагментом, збирали римську хронологію, топографію, законодавство та релігію, відкривали «підземний Рим» («Roma sotterranea»). Згодом вони поширили свою сферу діяльності на античну Грецію та старожитності інших країн (переважно колишніх римських провінцій, Близького Сходу та Єгипту). Проте антикварії ніколи не називали себе істориками, оскільки історія, скажімо, Риму, уже була написана у давні часи Лівієм, Тацитом, Светонієм, Флором і т.д., твори яких вивчали і коментували в університетах, що, власне, і вважалося вивченням античної історії. Антикварії пишуть про старожитності, а не про історію. Автори трактатів про мистецтво написання історії (artes historicae), які почали з'являтися вже у XVI ст., також не розглядали трактати антикваріїв як історичні твори. Френсіс Бекон (1561–1626 рр.) відокремлював «старожитності», «мемуари» та «справжню історію», вважаючи, що «старожитності» – це «безлика історія або рештки історії, які випадково уникли знищення часом». Іоганн Герард Воззіус також дотримувався подібного поділу: «Світська історія охоплює старожитності, мемуари та справжню історію»⁶⁴.

Гуманісти вважали, що історія (історієписання) потрібна з трьох причин: 1) як форма літератури, високо поцінована давніми греками та римлянами, що дає можливість для стилістичних вправлень; 2) як навчителька моралі, етики та політики; 3) оскільки вона прославляє минуле та сучасне рідної землі чи держави, яким її присвячено⁶⁵. Подібне дидактично-патріотичне спрямування тогочасного історієписання викликало критику і скептицизм. Так, один з основоположників ренесансного скептицизму Гайнріх Корнелій Агріппа фон Неттесгайм (1486–1535 рр.)⁶⁶ у своїй книзі «Критична промова про невизначеність та марноту наук і мистецтв» («De incertitudine et vanitate scientiarum atque artium declamatio invectiva», Кельн, 1527 р.) цілу главу присвятив марноті написання історії, піддавши цю справу нищівній критиці з огляду на те, як історики в його час пишуть, керуючись бажанням догодити патрону⁶⁷. Не менш скептично налаштований французький гуманіст Мішель Монтень (1533–1592 рр.) закидав сучасним йому історикам корисливість та безпринципність: «Значною мірою, особливо в наш час, як історики обираються люди з простонароддя тільки на тій підставі, що вони добре володіють пером, так, ніби ми прагнули навчитися в них граматиці! А вони, піклуючись тільки про цей бік справи, по-своєму праві, оскільки вони продають тільки своє вміння теревенити і їм платять гроші саме за це. Тому, жонглюючи красивими словами, вони подають набір усіляких чуток, зібраних ними на міських перехрестях. Справді доброякісні історичні твори були написані особами, які самі вершили ці справи, або ж були причетні до керівництва ними, або тими, на долю яких припало принаймні вести інші подібного ж роду справи. Такими були майже всі історичні твори, написані грецькими та римськими авторами»⁶⁸.

Справді, політичні та релігійні причини, особливо з початком Реформації, призвели до радикального переписування національних і місцевих історій⁶⁹. Історики жили при дворах монархів, князів, папи та єпископів і писали

в інтересах певної династії або конфесії. З огляду на це їх професія була дискредитована і зазнала критики з боку так званих пірроністів⁷⁰, які віддавали перевагу емпіричному досвіду. У XVII ст. досягла апогею дискусія щодо об'єктивності пізнання минулого істориками, відома як «*pyrrhonismus historicus*». Ренесансні пірроністи (для яких найбільшим авторитетом був Секст Емпірик) піддали сумніву віру в історію («*fides historica*»), поставивши дуже важливе питання – яким чином ми можемо перевірити історичну інформацію? Адже добре відомо, що історія – це сфера знання, в якій експеримент неможливий⁷¹. У цій ситуації антикварії почувалися значно впевненіше, оскільки їх джерелами були не тексти, написані упередженими авторами минулого, а монети, статуї, будівлі, написи тощо. Антикварії відчували свою належність до міжнародного братства неупереджених дослідників. Їх не розділяли політичні та релігійні відмінності, хоча методи антикваріїв часто використовувались у релігійній полеміці католиків і протестантів⁷².

На нашу думку, Іоганн Алембек творив під впливом трактатів антикваріїв, а його працю можна віднести до напрямку хорографії. Він писав у відповідності до історичної концепції антикваріїв – відтворення цілісності минулого («*historiae integritatem*»). І.Алембек не тільки подає хронологічну канву подій (війни, політика монархів щодо Львова), але також багато уваги приділяє опису міста та його найбільш визначних будівель. Більше того, він пише про ринок та ціни, природні багатства округи, зв'язок економіки та моралі, пожежі, хвороби, монети, міський герб, мовну колонізацію німців, релігійні догмати та обряди русинів і вірмен, навіть згадує антиподів. І.Алембек дає розгорнуті характеристики міських «націй» з елементами популярної тоді фізіономіки⁷³, пов'язуючи риси обличчя з «типовими» рисами вдачі тієї чи іншої «нації». Медична освіта та практика, безумовно, вплинули на Алембека-автора. За спостереженням П.Берка, у цей період чимало лікарів, особливо тих, хто навчався у Падуї, поєднували медичну практику з антикварними дослідженнями. Це й не дивно, адже фахова підготовка робила медиків уважними спостерігачами. Беручи до уваги кількісну перевагу медиків серед антикваріїв, П.Берк робить припущення, що звичка тлумачення симптомів допомагала звільненню від логоцентризму і слугувала альтернативною моделлю (щодо юридичної моделі свідчення та доказів⁷⁴) для інтерпретації старожитностей⁷⁵.

Наративні стратегії І.Алембека

Що слугувало зразком при написанні власного твору, які метафори, алюзії, стильові звороти свідомо чи часто й неусвідомлено використовувалися автором, які риторичні прийоми, засвоєні під час навчання або з прочитаних книжок, застосовувалися для виконання комунікативної функції між автором і читачем – цим комплексом питань ми окреслюємо поняття «наративні стратегії» у нашому дослідженні.

У ренесансній освіті визначне місце посідало мистецтво риторики. Як і для чого використовував його І.Алембек? Львів не був столицею, не мав ані університету, ані стародавнього минулого, ані визначних старожитностей. Водночас, треба було прославити рідне місто. Які ж були загальні місця (*loci communes*) – *топоси* ренесансного опису міста, і які з них використовував І.Алембек задля досягнення цієї мети? Заснування міста престижними предками (троянцями/римлянами). Славне минуле: старожитності,

славнозвісні правителі. Непроступність міста-фортеці. Місто, як оплот віри: святі, моці, храми. Місто, як осередок науки і мистецтв: університет, друкарня, учені мужі. Економічне процвітання міста: велелюдне торжище, заморська торгівля, багато купців і товарів. Добрі нрави городян. Усі разом, ці топоси утворювали наративний каркас опису міста.

Але спершу до джерел. Якими джерелами послуговувався І.Алембек при написанні опису Львова? З одного боку, це власні спостереження, коли йдеться про сучасні авторові церкви та монастирі, інші визначні міські об'єкти та місце їх розташування. Безумовно, авторською є й характеристика етнопсихологічних рис чотирьох міських «націй», подана наприкінці твору. З іншого боку, опис багатьох подій, почавши від середини XIV ст., базується на даних міських актів, з якими І.Алембек багато працював під час боротьби із засиллям патриціату. Можливо, він використовував й усні свідчення літніх львів'ян, принаймні у тексті є один натяк на це. Розповідаючи про дешевизну зерна до того, як воно перетворилося на головний експортний товар Корони Польської, І.Алембек зазначає: «Збіжжя було таке дешеве, що також пізніше 1500 р., *на пам'яті наших дідів* (avorum postorum memoria) [...]»⁷⁶. Утім, зворот «на пам'яті наших дідів» також може бути лише риторичним прийомом.

Оповідання про заснування Львова та його руський період має компілятивний характер. Основним джерелом для І.Алембека слугував твір М.Кромера. У другій половині XVI – першій половині XVII ст. це було найбільш авторитетне джерело з історії Польщі – як у самій країні, так і у Західній Європі. Міщанське (німецьке) походження М.Кромера на відміну від шляхтича М.Бельського робило першого ближчим І.Алембеку, а латинська мова його твору на відміну від польської М.Бельського не потребувала перекладу при цитуванні. Так, у М.Кромера І.Алембек запозичив інформацію про встановлення Данилом одноосібної влади у Південній Русі, війну Лева проти краківського князя Лешка Чорного та похід останнього на Русь 1280 р., до якого М.Кромер прив'язав згадку про заснування Львова⁷⁷. У нього ж І.Алембек узяв оповідання про підкорення Русі Казимиром III, опис вивезених до Кракова скарбів⁷⁸, заснування тут католицького архієпископства тощо⁷⁹.

І.Алембек скористався і «Трактатом про дві Сарматії – європейську та азійську» ректора Краківської академії, доктора медицини М.Меховського, уперше виданим 1517 р. і пізніше – у збірках історико-географічних творів про краї, мало відомі західним європейцям. Розповідаючи про надання Львову королевою Ядвігою «права складу» на всі східні товари (1387 р.), І.Алембек майже дослівно навів цитату з М.Меховського про торговельні зв'язки та подорожі львівських і кам'янецьких вірменів: «Вірмени доходили до Кафи, Константинополя, Александрії Єгипетської, Аль-Каїру та країн Індії, звідки привозили товари»⁸⁰. Цей сюжет І.Алембек супроводжує розлогим коментарем про ідилічні стосунки поміж купцями різних «націй» у ті часи (зрозуміло, на противагу сучасним його добі конфліктам, особливо між купцями-католиками та вірменами). «Німці, поляки та русини їздили з [цими] товарами по країні та за її межі і суперничали між собою у взаємній любові та доброзичливості. Не було [тоді] безлічі євреїв та шотландських волоцюг, які зараз утворюють огидну юрбу; більшість жила із своєї рідлі, [вони] нехтували іноземним одягом, стравами та напоями, а найперша знать користувалась усім вітчизняним. У ті часи славної простоти зневажали золото та срібло, усі сили та праця були спрямовані тільки на поліпшення спільного добробуту, а не особистого. Батьки родин, хоч і мали як мінімум по десять

чи двадцять синів і дочок, не переймалися наділенням їх землею, оскільки їхньої ріллі вистачало, щоби прогодувати сотню синів і стільки ж дочок, а хліб до інших країв не вивозили⁸¹. Не знали місцеві мешканці нічого про цю огидну воду, яку цілком навпаки називають «живою», для виробництва якої використовується щороку величезна кількість збіжжя. Збіжжя було таке дешеве, що також пізніше 1500 р., на пам'яті наших дідів, «руський корець», який русини називають «колодою», пшениці, жита, вівса та збіжжя, яке називають «сарацинкою» («татаркою»), продавали по одній ціні у 7 грошів сріблом, такої ваги, що ледве чотири чоловіки могли його унести⁸². Виклад, цілком у моралізаторському стилі давньоримських істориків та поетів про «старі добрі звичаї», сувору простоту предків, скромність та ощадність, втрачений «золотий вік», на зміну якому прийшла гонитва за розкошами, потяг до всього іноземного, жадоба, пияцтво та чвари, зрештою, занепад, який І.Алембек убачав у сучасному йому Львові, де він боровся із засиллям патриціату (панування нобілітету у Римі часів занепаду республіки)⁸³. Отже, І.Алембек описує Львів як Рим.

Цей уявний давній Рим був неназиваним взірцем, з яким І.Алембек повсякчас порівнював Львів. Лише одного разу він проводить паралель, назвавши Рим у своєму творі. Цей випадок якнайкраще ілюструє наративні стратегії автора, добір та використання ним джерел, їх трансформацію у власному тексті у відповідності до основної мети твору. У своєму описі Червоної Русі М.Меховський зазначає: «У Львівському повіті є гідні згадки великі щуки, що легко діляться на кусні смугами»⁸⁴. Мета автора – продемонструвати природне багатство цієї землі. Зовсім в інший спосіб використав цитату з М.Меховського І.Алембек: «Солять тут також восени гідних похвали щук, яких можеш порівняти з тими, що їх ловили колись у Тибрі поміж двома мостами та дуже цінували давні римляни»⁸⁵. Згадка про щук дає І.Алембеку можливість порівняти Львів із давнім Римом, згадавши навіть топографічні деталі – Тибр та мости через цю річку. Можливо, що в такий спосіб І.Алембек також давав зрозуміти читачеві: «Я там був!», адже писав він не для широкого загалу, а для освіченого кола, свою належність до якого намагався підкреслити⁸⁶. Якщо М.Меховський на початку XVI ст. твердив про природні багатства Червоної Русі – краю, якого ще не дуже торкнулася цивілізація, то І.Алембек на початку XVII ст. писав про квітучий Львів – економічну, культурну та символічну столицю Русі. Серед своїх сучасників він не був одинаком у порівнянні якогось визначного міста Русі з Римом. Себастьян Фабіан Кленович (бл. 1550 – між 1602–1608 рр.), міщанин і поет, що кілька років мешкав у Львові (1591 р. перебрався до Любліна), у своїй латиномовній поемі «Роксоланія» (1584 р.), описуючи землі та міста «Роксоланії» (України), так пише про Київ: «Знайте всі люди, що Київ на Чорній Русі важить стільки, / Скільки для всіх християн Рим стародавній колись»⁸⁷. Отже, Київ – це Рим у Чорній Русі, а Львів – Рим у Червоній Русі.

Рим був утіленням самої ідеї міста. «Roma aeterna», «Roma caput mundi» – ось лише деякі епітети, якими він був нагороджений. Рим був одночасно втіленням культурних досягнень античної цивілізації, пам'ятки якої привертали все більшу увагу гуманістів і колекціонерів, а також центром західного християнства, в якому з XVI ст. розгорнулось активне культове будівництво, і до якого щороку прямували тисячі прочан.

Назва твору І.Алембека – «Topographia civitatis Leopolitanae», тобто «Опис міста Львова» – може вказати на те, що слугувало зразком при його написанні. Чому для назви він використав саме термін «topographia», а не «descriptio»,

який також передає поняття «опис», «laudatio» – «похвала [місту Львову]», «chronica» – «хроніка [міста Львова]», «annalium» – «літопис [міста Львова]», як робив багато хто із попередніх та сучасних йому авторів⁸⁸? По-перше, термін «topographia»⁸⁹ більше відповідає статичному опису архітектурно-географічного об'єкта, яким є місто. По-друге, на наше переконання, як уможглив матрицю для написання власного твору І.Алембек використав дуже популярний у його час трактат міланського патриція Дж.Марліані (1488 (?) – 1566 рр.) «Топографія давнього Риму» («Topographia antiquae Romae») ⁹⁰, який тільки у XVI ст. витримав кілька перевидань: 1534 р. (Рим і Ліон; в останньому виданні Франсуа Рабле), 1538 р. (Базель), 1539 р. (Берн), 1544 р. (Рим), 1548 р. (Терні, італійською мовою), 1550 р. (Базель), 1554 р. (Ліон, скорочений варіант), 1588 р. (Венеція)⁹¹. Можливо, що саме останнє, венеційське, видання І.Алембек читав (придбав?) під час навчання у Падуї 1591 р. Скорочений варіант трактату Дж.Марліані було видано в Ліоні 1554 р. під однією обкладинкою з «Епітомами» Флора та «Історією Риму» Тита Лівія, і тому він міг бути згаданий у книжкових інвентарях львів'ян доби Ренесансу під іменем одного з двох античних істориків. Зокрема, Флор присутній у трьох описах, Тіт Лівій (різні латинські та німецькі видання) – у восьми⁹². Отже, І.Алембек мав усі можливості ознайомитися з твором Дж.Марліані. Крім того, останній також учився у Падуанському університеті, де студіював право⁹³. Почуття належності до «alma mater» не було для І.Алембека порожнім звуком. Так, перелічивши найбільш відомі аристократичні роди королівства, представники яких мешкали у Червоній Русі, автор окремо від інших згадав Яна Замойського: «Понад то і великий наш Замойський» («Insuper et Magnus noster Zamoscius») ⁹⁴. Означення «наш» щодо Я.Замойського, на нашу думку, указує на бажання І.Алембека підкреслити свою належність до певного обраного кола, у даному випадку випускників Падуанського університету, в якому навчалися багато хто з його сучасників, у тому числі канцлер і великий гетьман Я.Замойський, король Стефан Баторій, поет Я.Кохановський та ін.

Порівняльний аналіз твору І.Алембека і трактату Дж.Марліані дозволяє виявити певні паралелі: Ромул заснував Рим, Лев заснував Львів; обидва міста отримали свою назву від імені засновника; Рим і Львів від самого початку заселялися вихідцями з різних країв. Протягом свого оповідання І.Алембек кілька разів підкреслює, що Львів – це місто чотирьох «націй» (католиків, русинів, вірменів та юдеїв). Це відсилає нас до оповідання Дж.Марліані про розселення перших мешканців Риму на чотирьох пагорбах: «Друге ж розширення міста – захоплення Політорія»⁹⁵, та всіх юрб до Риму приведення, здійснив Анк⁹⁶: повсюди довкола Палатину осідають старі римляни, сабіни – на Капітолії, а також у фортеці, альбанці наповнюють Целій, а Авентин нові юрби збирає»⁹⁷. Трактат Дж.Марліані поділено на сім книг. У главі 1 книги I «Розташування міста» («De situ urbis») він розповідає про пагорби Риму. У главі 2 «Про перших осадників та засновників міста» («De primis cultoribus, & conditoribus urbis») перелічує тих, хто першим оселився у цій місцевості, як легендарних, так і реальних персонажів. Спочатку це були сікули, потім вихідці з грецької Аркадії, пеласгі, Сатурн, Янус, Евандр, Геркулес, цар Латин, син Фавна, зрештою Еней із троянцями після падіння Іліона (Трої), перераховано всіх його нащадків до близнюків Ромула і Рема, які вже й заснували Рим. Глава 3 «Про форму та протяжність міста Ромула» («De forma, & magnitudine urbis Romuli»), 4 – «Про ворота міста Ромула» («De portis urbis Romuli»), «Про розмаїті обриси та межі міста» («De vario ambitu, & mœnibus urbis»), «Про приміську територію» («De pomerio urbis»),

«Про стародавні ворота, яких більше немає» («De portis antiquae quae hodie non sunt»), «Про стародавні ворота та стіни, які все ще існують» («De portis antiquae, & mœnibus quae nunc sunt»). Книги II–VI присвячено опису римських храмів. Нарешті, книга VII розповідає про Тибр, мости («De pontibus supra Tiberim extructis») та шляхи, які розходяться з Риму. Дж.Марліані наводить античні написи, зроблені за наказом правителів Риму на різних спорудах. У його власному тексті безліч посилань на стародавніх авторів – свідчення ретельної роботи над трактатом та власної ерудиції.

І.Алембек, наскільки це було можливо, намагався наслідувати цей взірець. Проте, Львів не мав античного минулого, а вигадати його І.Алембек не наважився чи не схотів. Ніхто про Львів спеціально нічого не писав, отже і посилалися не було на кого. Не було давніх руїн та написів латинською чи грецькою мовами. І.Алембек в інший спосіб намагався дати собі раду, щоб опис рідного міста був на рівні визнаних зразків. Раз по раз римські алюзії промовляють до читача зі сторінок його твору.

Руська доба Львова в І.Алембека стала його античним часом. Характерним є вже родовід засновника міста: «Лев, син Данила, могутнього короля Південної Русі, онук володимирського та галицького князя Романа»⁹⁸. Чому І.Алембек не обмежився лише згадкою про батька, як це зазвичай робили? Данило був відомим у сусідніх країнах правителем, який часто фігурував у хроніках. Більше того, він був першим королем Русі, на відміну від Романа – лише князя, який, до того ж, і правив недовго, і не уславив своє ім'я чимось незвичайним. На нашу думку, І.Алембек згадав Романа саме завдяки його імені, адже *Роман* значить *римлянин*. У такий своєрідний спосіб він ніби виводить родовід Лева від римлян, подібно до того, як його сучасники виводили походження литовської аристократії від римського сенатора Полемона та 600 римлян – утікачів від тиранії Нерона⁹⁹, а великі князі московські – від родича імператора Августа – Пруса, від якого нібито походив Рюрик¹⁰⁰ (і подібних прикладів можна навести ще багато)¹⁰¹.

На початку твору І.Алембек описує зведення Левом двох замків – на пагорбі та в долині, що нагадує про римський акрополь на Капітолійському пагорбі. Більше того, автор не просто згадує, що замки були збудовані з дерева, а й зазначає: «Як зазвичай будують у північних краях» («Quales et nunc in septentrione fabricantur»). Нинішні дослідники звикли поділяти Європу на Західну та Східну, збудовану з каменя та з дерева відповідно. В І.Алембека та його освічених сучасників переважала інша перспектива – протиставлення двох частин Європи відбувалося за віссю південь/північ, тобто, Європа середземноморська (римська) і Європа варварських лісів. Спеціально зазначаючи «як зазвичай будують у північних краях» І.Алембек демонструє, що уявний центр, норма, який не відповідає описуваний ним випадок, перебуває на півдні (де будують із каменя). Отже, він мимоволі порівнює Львів із Римом, демонструючи їх відмінність.

Далі було завоювання міста Казимиром III у 1340 р. У складі його військ І.Алембек спеціально згадує німецьких найманців («stipendiarii Germani»). З одного боку, це демонстрація власного зв'язку, коренів, адже народжений у Львові автор уважав себе німцем. З іншого боку, тут теж можна побачити алюзію з римською історією – Рим був завойований германцями і з цього розпочався новий етап в його історії. Русини уподібнені до останніх римлян-християн занепакої імперії, які більше дбали про віру, ніж про оборону: «Казимир [...] здійснив великий похід на Русь, Львів, главу народу (столицю – О.О.), оточив. Невдовзі по тому русини піддали йому замки (високий та низький) і місто, за однієї лише умови, щоби дозволено

залишитись їм при обрядах давньої релігії» («Casimirus [...] magnis itineribus in Russiam contendit, Leopolimque, caput gentis, circumsevit. Nec longum tempus intercessit, quum sese, arcemque superiorem et inferiorem atque oppidum Russi dedibere, illud unum pacti, ut retinere sibi veteres religionis ritus liceret»)¹⁰². Як відомо, 410 р. без тривалого опору римляни відкрили ворота і впустили германців, дбаючи більше про збереження християнської віри, аніж імперії.

Далі І.Алембек описує багатства руських князів, які відтепер стали здобиччю завойовників: «Знайдено в тих замках велику кількість золота та срібла – давні скарби князів руських, серед них виділялися два золоті хрести, оздоблені коштовним камінням, один із них містив у собі вставлену часточку дерева, на якому висів Ісус Христос»¹⁰³. Це, знову ж таки, нагадує пограбування Риму германцями. Готи, бургунди, франки та інші «варвари» осіли на римських землях, залишивши дрімучі ліси похмурої північної Батьківщини. Подібним чином поведуться німецькі воюючі й в оповіданні І.Алембека: «Казимир [...] місто дав як колонію найманцям-німцям. [...] Ті, побачивши гарне розташування міста та плодючість ґрунтів, майже всі залишилися [...]»¹⁰⁴.

Стисло описавши заснування та найдавніший період історії Львова, І.Алембек переходить до його архітектури, розповідаючи про зведення мурів, цегляних високого та низького замків, костелу Пресвятої Діви Марії, шпиталю Святого Духа, катедрального костелу, ратуші з вежею, Краківської брами, костелу Св.Станіслава. Ніяких античних написів у місті не було, утім І.Алембек знайшов вихід і з цього становища, навівши латинський напис на монетах, які карбувалися у місті за часів правління короля Владислава II Ягайла (1386–1434 pp.) – «Circa hoc etiam tempus Lemburgae moneta, in cuius una parte Leo cum inscriptione CIVITATIS LEMBURG, in altera aquila cum epigraphe WLADISLAI REGIS cudebatur»¹⁰⁵. І.Алембек продовжує перелік львівських храмів, розповідаючи про зведення костелу Св.Андрія з монастирем ордену св.Бернарда, де була могила св.Яна з Дуклі, на якій відбувалися численні дива та зцілення хворих¹⁰⁶. Це вже нагадує Рим християнський, відомий мощами святих, реліквіями та натовпами прочан.

Пожежа 1527 р., яка, за словами І.Алембека, цілком знищила Львів¹⁰⁷, мабуть, викликала в його сучасників алюзії як зі страшною пожежею Риму 68 р., так і з відомим пограбуванням цього міста воюючими імператора Карла V того самого 1527 р.¹⁰⁸ Пожежа призвела до того, що Львів був відбудований із каменю, набувши гарного й ошатного вигляду. Це нагадує відому похвалу римському імператору Августу, який на початку свого правління отримав Рим цегляним, а залишив його мармуровим. Характерно, що І.Алембек жодним словом не згадав не менш страшну пожежу 1571 р. (яка, на відміну від 1527 р., ще була у пам'яті очевидців) – адже вона ніяк не корелювалась із Римом.

Як відомо з античних джерел, Рим був центром середземноморського світу. У великому місті мешкали представники багатьох народів і релігій. Тут було зосереджено величезні скарби, велося масштабне будівництво, культивувалося демонстративне споживання предметів розкоші. Подібним чином й І.Алембек характеризує рідне місто, яке «має й архітекторів та найдосвідченіших будівничих поляків, німців, італійців, і в кожному ремеслі майстрів знаменитих, що ніде у Польщі не можна краще озброїти військо, ніж тут»¹⁰⁹. На околицях Риму та на певній відстані від метушливого мегаполіса в античні часи розташовувалися сади та вілли знаті. Римські поети у власних творах із замилюванням описують свої затишні вілли, отримані в подарунок

від могутніх покровителів. І.Алембек теж згадує аристократів, які мають свої резиденції поблизу Львова: «Довкола того міста по сусідству осів цвіт знаті Польщі – Жолкевські, Острозькі, Ходкевичі, Даниловичі, Сенявські, Язловецькі, Бучацькі, Белзькі, Корнякти та багато інших найдосвідченіших полководців та хоробрих рицарів у такому числі, що, здавалося б, уся шляхта королівства звідси походить. Усі вони місто Львів полюбляють, прикрашають та підпирають»¹¹⁰. І.Алембек також згадав мальовничі краєвиди уздовж течії річки Полтви, що «впадає до Бугу під містом Буськом. Це місто має сади, повні різноманітних та чудових фруктових дерев, кілька винниць, що постачають близько сотні діжок терпкого вина, багато пасік та рясні лани»¹¹¹.

Рим був діловою столицею імперії. Це притягувало купців із багатьох країв світу, яких можна було побачити на головному торжищі – форумі, що водночас слугував і місцем концентрації публічного життя. «Forum», саме цей термін використовує І.Алембек для означення площі Ринок у центрі Львова: «Ринок єдиний слугує і для справ публічних, де вирішуються судові справи та суперечки, і для справ купецьких, де продаються товари та все необхідне. [...] Можна побачити натовп купців з усіх народів, що напливають до цього торгового складу з цілої Європи та Азії, найбільше ж греків, турків, вірменів, татар, молдаван, мадяр, німців, італійців»¹¹².

Крім того, І.Алембек присвятив окремі розгорнуті описи юдейській¹¹³, русинській¹¹⁴ та вірменській¹¹⁵ «націям», у такий спосіб додатково підкреслюючи поліетнічну подібність Львова до Риму. Це також давало можливість більшою мірою прив'язати своє рідне місто до Середземномор'я. Уже в I–II ст. юдеї широко розселилися по Римській імперії і саме в їх діаспорі переважно проповідували апостоли. «Русини у вірі сліднують грецькому обряду» – отже, завдяки «грецькій (православній – О.О.) вірі» (І.Алембек тричі згадує в описі русинів терміни «грецький» і «греки») уможливлувались альянзи з Грецією. У цьому плані ще більшу прив'язку до Середземномор'я давали вірмени. Якщо русини мали тільки спільну з греками віру, то вірмени безпосередньо походили з Середземномор'я.

Опис вірменської громади дозволив І.Алембеку згадати Вселенський собор у Халкедоні 469 р. (насправді 451 р.), патріарха Антіохії, апостолів Тадея та Варфоломія, вірменського царя Абгара (I ст. н.е.), який безпосередньо відправив послів до Христа та першим серед правителів прийняв християнську віру. Як зазначає І.Алембек, вірмени «у літургії своїй завжди згадують Абгара, першого вірменського царя-християнина та інших вірменських царів – Левона, Гетума та Ошина»¹¹⁶. Ці володарі протягом 1198–1375 рр. правили вірменським Кілікійським царством, розташованим у Східному Середземномор'ї¹¹⁷.

З іншого боку, між двома творами є й суттєві розбіжності. Дж.Марліані описує старожитності античного Риму. У центрі його уваги місто як архітектурно-географічний об'єкт, яке існувало багато століть тому і може бути пізнаним по пам'ятках матеріальної культури та писемних джерелах. Це місто без населення, місто, яке збереглося в руїнах і рештках, в якому час назавжди зупинився. Саме тому Дж.Марліані використовує термін «urbs» (тобто місто як сукупність будівель). І.Алембек описує не тільки минуле, але й сучасний стан Львова, не тільки його архітектуру, але й населення та інституції. Тому він використовує термін «civitas» (тобто, місто як сукупність городян, міська громада)¹¹⁸. Протягом XV ст. унікальний статус Рима був предметом постійної суперечки. На думку багатьох гуманістів, сучасний їм Рим – що потерпав від чуми та котрий покинули папи – втратив живі ознаки, які колись визначали його як місто-urbs. Рим, наполягали вони,

заслуговує на те, щоб його розглядали як будь-яке інше місто-civitas, тобто у категоріях громадян, що утворювали його громаду¹¹⁹.

Рим – Падуя – Львів: міський патріотизм і наративний каркас

У ренесансній Італії, де кожне місто декларувало, що його витоки губляться у «мороці давнини», місцеві гуманісти часто робили спроби підтвердити матеріальними свідченнями легенди, що дійшли в усній традиції чи були передані занадто довірливим хронікером. Довести, що місто завдячує своїм заснуванням напівбогу (наприклад, Гераклу) чи троянському героєві (Антенору) стало їх важливим обов'язком¹²⁰. У більшості випадків місцеві гуманісти в той чи інший спосіб намагалися пов'язати заснування рідного міста з відомою легендою про початок Риму. Так, мешканці італійської Сієни виводили назву свого міста від Aschio та Seno – уявних нащадків Рема. Французький Реймс – від самого Рема. В інших випадках удавалися до змагання з Римом. Наприклад, деякі флорентійські історики у XIV ст. вважали своїх співгромадян рівними чи навіть вищими від римлян, оскільки етруські міста було засновано більш ранніми нащадками троянців. Багато інших міст пов'язували свій початок із Римом (Ромою), приймаючи такі епітети, як «*filia Romae*» («дочка Роми»), «*parva Roma*» («маленька Рома») чи, як у випадку Павії та Венеції – «*altera Roma*» («інша Рома»). Міфи заснування були частиною гуманістичного дискурсу про міста. Більше того, вони були транзитивними у своїй суті, оскільки гуманісти багато мандрували та обмінювались ідеями¹²¹.

Витоки міста, ідентифікація його засновника чи засновників (якщо мало місце його заснування), ким були його найбільш визначні громадяни – це питання, які порушувалися вже у середні віки та епоху Відродження. Громадянська гордість природно стимулювала такий інтерес, і якщо місто було місцем народження одного з великих мужів античності, у такому випадку встановлювався пам'ятник чи, принаймні, уявна могила. Уже у XIII ст. у Мантуї було встановлено монумент видатному земляку Вергілію Публію Марону. 1477 р. статуєю поета Публія Овідія Назона прикрасилося місто Сульмона. У XV ст. у кафедральному соборі Парми з'являється могила Макробія (IV–V ст.), який уважався уродженцем цього міста¹²².

Проте, чи не найбільше поталанило Тіту Лівію, батьківщиною якого була Падуя (Patavium). Цьому місту ми присвяtimo більше уваги як з огляду на те, що місцеві мешканці своїм ентузіазмом у пошуках явних та уявних старожитностей поступалися хіба що римлянам, так і тому, що саме у Падуї (у заснованому 1222 р. університеті) навчався І.Алембек. Згідно з хронікером XV ст. Гільєльмо Онґареллі, падуанський юрист Ловато Ловаті (1241–1309 рр.), коли копав фундамент для сирітського притулку (Casa di Dio), натрапив на могилу троянця Антенора (1274 р.). Піднявши кришку кипарисової домовини він побачив вирізьблені слова «*Regis Antenoris memoria*» («Пам'яті царя Антенора»). Л.Ловаті за допомогою ораторського хисту свого племінника Роландіньо да Пьяццола швидко переконав міську раду звести стаціонарний меморіал навпроти їх родинного палаццо¹²³. Відтак арка Антенора постала у 1283–1284 рр.¹²⁴

Із першої книги «Історії Риму» Тіта Лівія було відомо, що Еней та Антенор одночасно втекли з Трої. Перший висадився в Лацію та лише через кілька поколінь його нащадки заснували тут Рим. Антенор прибув до області венетів/енетів та заснував Падую. Отже, доводив Р. да Пьяццола,

Падуя заслуговує на те, щоби бути визнаною «майже другим Римом» («*quasi secunda Roma*»)¹²⁵. Чимало знатних падуанців, серед них видатний юрист Марсилій, уважали себе нащадками шляхетного роду Антенорідів. Громада взяла пам'ятку під охорону і використовувала пам'ять про Антенора для політичних потреб. У 1334 р. щойно обраний сіньором Падуї Альберто Кан'ранде делла Скала наказав провести публічне дізнання. Як зазначає Г.Онгареллі: «Він пішов оглянути кістки Антенора і відчинив згадану арку з великою урочистістю – подія, на яку зібрався весь народ; і коли арку було відчинено, він стояв там із відкинутим каптуром, із пошаною до крові троянця, та у присутності всього народу він спитав їх дозволу взяти меч Антенора, що був у кипарисовій труні, що вони й дозволили в один голос»¹²⁶.

Уже згаданий Л.Ловаті зібрав три декади «Історії» Тіта Лівія й долучив до них апокрифічну біографію історика, базуючись головню на хроніці св.Єремії. Свій пролог до лівієвих декад Л.Ловаті закінчив згадкою про надгробок Тіта Лівія у церкві Св.Юстини¹²⁷. Надгробок з ім'ям Лівія було знайдено приблизно між 1318 та 1324 рр. й одразу ідентифіковано як могилу видатного історика¹²⁸ (місцеві гуманісти не припускали, що в античні часи могло жити кілька людей на ім'я Лівій). 1350 р. на запрошення правителя Джакомо II да Каррара до Падуї прибув Ф.Петрарка, який обійняв посаду каноніка кафедрального собору. 22 лютого того ж року він написав свого першого листа Лівію, перебуваючи «у притворі діви Юстини та перед твоєю кам'яною труною». Саме такими словами він завершив свій лист, вважаючи, що пробування біля могили адресата сприятиме спілкуванню. 1351 р. до Падуї прибув Джованні Боккаччо, який також ушанував знамениту могилу. Оглянувши епітафію, він висловив сумнів, чи цей Лівій справді був тим самим великим істориком, чи, можливо, просто звільненим рабом (вільновідпущеники часто приймали ім'я колишнього господаря). У біографічних примітках, доданих до його рукопису третьої декади Тіта Лівія, Дж.Боккаччо критикує падуанців, «які вважали, що Лівій був похований у цьому місці, вважаючи доказом камінь, відкритий у наші дні селянином, який копав глибше, ніж зазвичай на полі поблизу міста». Утім, після того, як епітафію було очищено й відтворено літери в їх колишній красі (чи не на прохання Ф.Петрарки?), плиту було вмуровано у стіну притвору св.Юстини за наказом Джакомо II да Каррара, який тоді правив містом. Сумніви Дж.Боккаччо видаються добре обґрунтованими, оскільки 1413 р. був знайдений інший надгробок. У написі згадувалися «Тіт Лівій, син Кая» («*T. Livius Cai f[ilius]*») та його найближча рідня. На думку падуанського канцлера Сікко Полентоне (який, власне, і відкопав рештки Лівія), ця новіша знахідка містила кістки власне Тіта Лівія, неподалік від санктуарія, де вони вперше були покладені¹²⁹. У 1428 р. ці кістки з написом і бюстом було вміщено в одну з ніш у будівлі міської ради. Проте невдовзі, у 1457 р., їх було перенесено всередину споруди, разом зі згаданим надгробком та новим погруддям¹³⁰. Отже, у місті відтепер було дві могили Тіта Лівія.

Ф.Бйондо у своїй «Ілюстрованій Італії» створив опис Падуї, заснований на літературних та археологічних свідченнях, в якому поєднав античне із середньовічним, політичну історію з архітектурою, згадавши про місцеві старожитності. Він передає дуже реальне усвідомлення міста як людського творіння, яке з часом розвивалося і змінювалося: «Добре відомо, що це найдавніше і найславетніше місто Італії було засноване Антенором, утікачем із Трої. [...] Усі будівлі, наявні там тепер, публічні та приватні, є новими, оскільки 430 р. Аттіла, король гунів, знищив Падую огнем та мечем і залишив її неукріпленою. [...] Палац було випадково спалено. Венеціанці чудово його

відновили. Вони вмістили кістки Лівія на загальний огляд у залі палацу. [...] У місті є дуже велика церква, присвячена святій діві Юстині. [...] Уважають, що цю церкву було збудовано на руїнах давньої споруди, оскільки коли б хто не копав може знайти тут чудову черепицю. Могили Лівія було знайдено там у наш час, так що можна вважати, що це був давній храм Юпітера, в якому були розташовані (як говорить сам Лівій у книзі 10) трофеї перемоги падуанців над піратом Клеоменом Спартанцем. Сьогодні церква Св.Юстини містить реліквії св.Луки Євангеліста, св.Максима, св.Феліції, св.Матвія апостола (того, на якого вказав жереб) і св.Просдоцимуса, святого покровителя Падуї. [...] Є там університет, найвідоміший в Італії. [...] Навчання у Падуї дає знаменитих мужів [...] Там був Лівій, настільки велика людина, що деякі знатні люди приходили з найбільш віддалених частин Іспанії до Риму тільки для того, щоби побачити його – так пише св.Ієронім, наслідуючи Плїнія»¹³¹.

Місцеві знавці вважали, що церква Св.Юстини стоїть на місці античного храму Згоди (Concordia). Із плином часу легенди про двох видатних земляків та їх віднайдені могили все більше перепліталися. Уже у XVI ст. шанувальник старожитностей канонік Бернардо Скардеоне впевнено заявляв, що не хто інший, як сам Антенор освятив цей казковий храм Згоди як знак згоди між двома народами – венетами/енетами й троянцями¹³².

Не менш захопливою є історія про пошуки річки Рубікону, через яку переправився Цезар, починаючи громадянську війну. Кілька міст уважали, що саме вони стоять на березі відомої річки, давню назву якої з плином часу було змінено на нову. Зрештою, з'явилася стела з написом на мосту через річку Піск'ятелло біля містечка Цезена в області Романья. Іменем сенату та римського народу напис забороняв будь-кому перетинати її з військом (що, як відомо з античних творів, змусило Цезаря «кинути жереб» та «перейти Рубікон»). Проте, суперечка за право жити на березі Рубікону тривала ще у першій половині XVI ст.¹³³

Згадані вище випадки підробок, які не переслідували якоїсь корисливої мети (на відміну від сучасних нам підробок антикваріату), цілком укладаються в рамку середньовічного уявлення про минуле. Цей спосіб мислення давав можливість вигадувати міфи та підробляти документи. П.Берк виділяє три різновиди подібних міфів: 1) міф, як пояснення – спроба пояснити незрозумілу назву чи зображення святого або світського героя; 2) міф, як суміш – змішування оповідань про різних історичних осіб (цьому сприяла відсутність усвідомлення історичної перспективи, отже, усі події минулого відбувались у «міфічному часі»); 3) міф, як виправдання – оповідання про минуле, яке виправдовує/легітимізує сучасний стан речей¹³⁴. У переважно неписьменному середньовічному суспільстві побутовали усні міфи про незмінне минуле. Середньовічні підробки, імовірно, слід уважати результатом поширення письменності. Люди знали, що існують певні звичаї, не зафіксовані на письмі. Вони обґрунтовані традицією та пояснювальним міфом. Тепер потрібні документи. В епоху переходу від усного до писемного свідчення продукування писемного свідчення того, що було обґрунтовано усно, не видавалося таким ганебним, яким підробка здається зараз¹³⁵. Той самий спосіб мислення стимулював й підробку/«винайдення» потрібних матеріальних об'єктів, перш за все мощей святих та реліквій¹³⁶.

Слід зазначити, що антикварний підхід не замінив середньовічне уявлення про минуле, а співіснував із ним. Більше того, середньовічний тип історичного мислення зазнав змін під впливом гуманізму. Якщо у середні віки підроблялися дарчі грамоти церкві та монастирям, листи від правителя загадкової Індії «пресвітера Іоанна», мощі святих та інші реліквії, то

з поширенням моди на античні старожитності почали підроблятися вони та створювалися нові історичні міфи. Змінилися об'єкти підробки, але залишилася незмінною когнітивна рамка, яка стимулювала їх створення окремими ентузіастами та їх сприйняття певними прошарками суспільства. Соціальне замовлення на подібні підробки зберігалось й надалі.

Найбільшим інтелектуальним досягненням європейського Ренесансу («історичною революцією»), на думку П.Берка, було нове усвідомлення джерела, а саме першоджерела, та здатності виявлення джерел, які не були первинними, хоча презентувалися саме як першоджерела¹³⁷. Критичний підхід до текстувальних джерел та, особливо, антикварний підхід із його наголосом на важливості вивчення матеріальних свідчень минулого витворили нову когнітивну рамку пізнання минулого і забезпечили дослідника мінімальним інструментарієм для критичного аналізу. Вони дозволяли навіть більш-менш освіченій людині самостійно доходити критичних висновків щодо вигадок, яких не бракувало й у XVI ст.

Сучасник І.Алембека – Мартін Груневеґ (1562–1606 рр.), уродженець Гданська (у 1582–1588 рр. прикажчик на службі у львівського купця вірменина Асадура) – під час комерційної подорожі 1584 р. перебував у Києві і зазначив у своєму щоденнику, що деякі кияни вважають, нібито їх місто стоїть на місці стародавньої Трої: «Русини знають, яким могутнім містом був Київ і те, що він був столицею їхніх князів, що місто часто згадується у хроніці у зв'язку з війнами і важливими подіями. Ще й сьогодні вони мають перед очима коштовну будівлю Софійської церкви, а за кілька миль навколо видно зруйновані мурі. Тому вони кажуть, що місто простяглося на 7 німецьких миль, багато з них також вірять, що Троя стояла на тому самому місці»¹³⁸. М.Груневеґ піддає критиці місцеву троянську легенду: «Відомо також, що Троя лежить у Малій Азії, близько 300 миль від Києва»¹³⁹. Із цією легендою був обізнаний і С.Кленович, який критикував її у своїй поемі «Роксоланія»: «Скрізь на левадах тут видно каміння зруйнованих мурів, / Залишки давніх руїн травами вже поросли. / Дехто гадає, що тут слід шукати фрїгійську Трою, / Та, як на мене, пустий звук – оця видумка їх. / Де оті ріки сьогодні, які б фарбували так вовну, / Як твоя, Ксанфе, колись чиста вода для пиття? / Ну ж, покажи Сімоєнтові води та Іди джерела, / Саме отам, біля них, древня Троя була»¹⁴⁰.

Розкритикувавши легенду про троянське походження Києва, М.Груневеґ у своєму щоденнику наводить дві легенди про заснування міста Львова: «Свою назву місто має від гори, під якою воно лежить. Князь цього краю убив лева, що жив в ясині на горі, яку й тепер називають горою Льва. На знак цієї перемоги князь прийняв ім'я Лев, а зображення лева він узяв до свого герба. [...] Недалеко від згаданої лєвової ясині на віддалі пострілу є ще одна гарна гора. На цій горі князь Лев задумав спорудити замок і там встановити своє владарювання»¹⁴¹. Описавши замок, М.Груневеґ наводить другий переказ про заснування міста: «Що ж стосується знаменитого міста, яке виникло під цією горою, я чув від старих людей таке. Якраз тоді, коли Лев готував для замку місце недалеко від гори Льва, його слуги з іншої гори навпроти замку помітили ще одну високу гору. Коли вони з нею знайомилися, натрапили на страшного дракона. Як тільки князь про нього довідався, учинив раду і знищив цього жахливого змія. Наказав також негайно на горі, де змії мав лігво, вимурувати церкву на честь св.Юра (оскільки той також убив подібного змія. [...] Недалеко від церкви показують у скелі печеру згаданого дракона, яку називають тепер Змієвою ямою)»¹⁴². Обидва перекази нагадують середньовічні легенди про заснування

Кракова та Парижу (і, напевно, багатьох інших міст), де герой-засновник знищує або виганяє змія та закладає місто, яке часто називає своїм ім'ям (наприклад, Крак – Краків). Указавши джерело інформації – «чув від старих людей» – М.Грунєвеґ мимоволі вказує і на джерело фольклорного сюжету – оповідання про св.Юрія/Георгія («Чудо Георгія о зміє»), яке має коріння ще у дохристиянських віруваннях.

Критика М.Грунєвеґом легенди про троянське походження Києва і некритичний переказ двох легенд про заснування Львова свідчить, по-перше, що знання античної історії дозволило спростувати вигадки киян, а незнання історії Русі – ні; по-друге, обидва типа мислення – критичне та міфологічне – могли співіснувати у свідомості однієї людини.

Для нас важливо, що І.Алембек у своєму описі Львова ані словом не згадує легенди про заснування міста, хоча, напевно, чув про них, принаймні, міг би поцікавитись «у старих людей» з чого почалося місто, коли збирав матеріал для свого твору. Але в тому то й справа, що антикварний підхід відкидає усну традицію та всілякі байки і базується лише на достовірних свідченнях. Оповідання І.Алембека про заснування Львова спирається переважно на історичний твір авторитетного М.Кромера. З іншого боку, ураховуючи смаки епохи, коли міста змагалися за право виводити своє походження від якогось античного героя, чи то історичної особи, чи то міфічної, І.Алембек міг би приписати заснування Львова стародавньому героєві, скажімо, Гераклу. З «Історії» Геродота (видана 1502 р.) відома легенда про те, що якимось після чергового подвигу Геракл завітав на береги Борисфену, дочка якого зачала від нього й народила перших скіфів. Так що Геракл мимохідь цілком міг би заснувати Львів, а Лев Данилович тільки відродив би давнє місто на згадку, що залишилося, скажімо, після нападу татар. Заснування Львова можна було б приписати й агафірсам, яких Геродот поселив на схід від Карпат. Принаймні, це не було б такою відвертою вигадкою, як оповідання у першому томі «Міст земного кола» («*Civitates orbis terrarum*») про те, що Пуат'є у Франції засноване нащадками Агафірса та Гелона, синів Геракла, яких називали «пієті»¹⁴³. Або ж там таки в описі міста Буди серед версій про походження назви міста є й така: «Є такі, хто назву Буда виводить від народу будинів, яких згадує Геродот»¹⁴⁴. Якщо народи, які населяли Геродотову Скіфію, могли вважатися засновниками міст у Франції та Угорщині, то чому б не приписати їм заснування міст у ближчій Скіфії-Україні? Зрештою, як німець, І.Алембек міг би зробити засновниками Львова ґотів, які у III ст. н.е. проходили по цих землях на шляху від Балтики до Причорномор'я. Проте він не пішов шляхом створення подібних славетних вигадок. Чому? Тому що не було жодних підстав, а вигадувати І.Алембек не хотів, оскільки антикварій мав спиратися на певні свідчення, перш за все матеріальні.

У своєму творі І.Алембек застосовував обидва підходи – антикварний (статичний опис інституцій та матеріальних об'єктів), спираючись переважно на власні спостереження, та хронологічний (опис подій), базуючись здебільшого на даних авторитетних попередників та міських актах.

У першій частині твору він дотримується хронологічної подієвої канви. Можна навіть побачити спільні риси з першою книгою «Історії Риму» Тіта Лівія, який, розповівши про прибуття троянців до Італії та їх об'єднання з аборигенами-латинами, далі згрупував матеріал у сім оповідань – відповідно

до семи римських царів. В І.Алембека наратив послідовно сконцентровано довкола князя Лева Даниловича (та, опосередковано, Данила Романовича), Казимира III, Людовіка Угорського (і його намісника – князя Владислава Опольського), Ядвіґи й Владислава II Ягеллона. У ролі Ромула – засновника міста – виступає Казимир III Великий. Як і Ромул, він дав місту, та Русі у цілому, закони, спільні для поляків і русинів. Ромул визначив місце для храму Юпітера на Капітолійському пагорбі, а Казимир III розпочав будівництво катедрального собору у Львові. Що ж до князя Лева Даниловича, то у творі І.Алембека йому відведено роль, подібну до ролі царя Латина у Тіта Лівія. Латина коротко згадано лише для того, щоби пояснити походження назви народу – «латиняни». Так само й І.Алембек приділив оповіданню про Лева Даниловича в чотири рази менше місця, ніж розлогому викладу того, що для міста зробив Казимир III. Зрештою, Тіт Лівій пише, що Ромул царював 37 років. Як відомо, Казимир теж правив 37 років (із 1333 по 1370 рр.). В І.Алембека Лев Данилович виступає в ролі правителя «темних часів». Зазначено, що за його владарювання розпочалася ворожнеча між русинами та поляками. Це корелюється з відомим сюжетом про початкову ворожнечу між троянцями Енея та тубільцями-латинами у Тіта Лівія й Вергілія.

Після смерті Владислава II Ягеллона (1434 р.) І.Алембек жодним словом не згадує наступних королів – Владислава III (1434–1444 рр.), Казимира IV (1447–1492 рр.), Яна Ольбрахта (1492–1501 рр.) та Александра (1501–1506 рр.), хоча всі вони дарували місту різні привілеї і ці грамоти зберігалися у міському архіві. Узагалі, цей період заповнено в І.Алембека лише двома сюжетами: 1) про переведення міського діловодства з німецької мови на латину (близько 1450 р.) та зміну назви з Лемберґа на Леополіс; 2) про місцевого святого Яна з Дуклі, відповідний культ та дива зцілення на його могилі¹⁴⁵. Далі лише двічі побіжно згадується Сигізмунд I (1506–1548 рр.). Сигізмунда II (1548–1572 рр.) взагалі проігноровано, так само, як і Генріха Валуа (1574 р.). Після смерті Владислава II Ягеллона королі вже не слугують «організаторами» наративу. Можна зробити припущення, що з цього моменту в оповіданні І.Алембека закінчується умовний «царський період» історії Львова і починається «республіканський», тобто керування містом магістратом/патриціатом. Характерно, що короля Стефана Баторія (1576–1586 рр.) І.Алембек згадав лише у зв'язку з тим, що цей монарх до міського магістрату (ради та лави) додав ще «колегію сорока мужів»¹⁴⁶ – результат тривалої боротьби бюргерства/поспільства із засиллям патриціату. Колегія мала контролювати дії магістрату. Цей сюжет корелюється з боротьбою патрициїв та плебеїв уже у республіканському Римі, коли було створено колегію народних трибунів – захисників плебсу. Саме на час написання свого твору І.Алембек перебував у складі «колегії сорока мужів», ведучи запеклу боротьбу з патриціатом і, цілком можливо, ототожнюючи себе з римським народним трибуном. Не зайве буде нагадати, що для гуманістів античність була не лише зацікавленням, а цілком свідомою спробою її відродження – організації сучасного життя за досконалими античними взірцями.

Справжнім вододілом в «Описі міста Львова» слугують згадки про турецько-татарську облогу його у 1524 р. та пожежу 1527 р. Після цього автор подає статичний опис міста та місцевого населення. Отже, завершується давнина, починається сучасність. Цікаво, що саме у цей час – 1531 р. – у Львові оселився Вольфґанґ Шульц (Шольц) – дід І.Алембека по материнській лінії.

Мета прославлення рідного міста змусила автора у другій частині твору створити дещо ідеалізований образ Львова. Як представнику «колегії сорока мужів», І.Алембеку було добре відомо про вади міського управління.

1606 р. він склав звіт про незадовільний стан міського господарства – діри у фортифікаціях, Вірменська вежа обдерта і помальована, проріха у Краківській брамі, довкола Львова погані шляхи, нищення лісів, брак води у міському водогоні, купи гною та сміття на вулицях тощо¹⁴⁷. Проте жодних слідів подібного недбальства та занедбання ми не знайдемо в його описі міста.

Згідно з антикварним підходом, І.Алембек подає топографію міста, визначні будівлі, околиці, населення, звичаї, інституції тощо, спираючись, переважно, на власні спостереження. Проте, оскільки справжніх старожитностей у місті не було, а підробляти чи вигадувати їх І.Алембек не хотів, він майстерно застосовує наративні стратегії, покликані навіть у сучасного йому читача алузії з давнім Римом і, таким чином, прославити рідне місто, виписавши йому гідне місце серед інших «міст земного кола».

¹ Villani G. I primi 10 libri delle storie. – Venezia, 1537; *Item*. I libri XI e XII. – Firenze, 1554; *Item*. La storia. – Venezia, 1559. Пізніші видання: Villani G. De origine civitatis Florentiae et eiusdem famosius civibus (1382). – Firenze, 1847; Chronicle di Giovanni, Matteo e Filippo Villani secondo le migliori stampe. – Vol.1. – Trieste, 1857; *Item*. Florentine Chronicles. – London, 1906; Moyer A.E. Historians and Antiquarians in the Sixteenth-Century Florence // Journal of the History of Ideas. – 2003. – Vol.64. – №2. – P.177–193 (стаття дає уявлення про методи дослідження минулого антикваріями на прикладі дискусії двох із них про час та обставини заснування Флоренції); *Item*. «Without Passion or Partisanship»: Florentine Historical Writing in the Age of Cosimo I // History and Nation. – Bucknell University Press, 2006. – P.45–69.

² Hoppenbrouwers P. Such Stuff as Peoples are Made on: Ethnogenesis and the Construction of Nationhood in Medieval Europe // The Medieval History Journal. – 2006. – Vol.9. – №2. – P.195–242.

³ Civitates orbis terrarum // http://historic-cities.huji.ac.il/mapmakers/braun_hogenberg.html; Електронна версія унікального пам'ятника картографії XVI–XVII вв. «Атласа городов мира» // http://conf.cpic.ru/upload/eva2007/reports/doklad_1303.doc

⁴ Braun G. Civitates orbis terrarum. Urbium praeciparum totius mundi. – Coloniae Agrippinae, 1617. – Vol.6. – №49.

⁵ Повна назва: Leopoldis, Russiae Australis urbs primaria, celeberrimum orientalium mercium emporium.

⁶ Alnpekius I. Topographia civitatis Leopolditanae // Rachwał S. Jan Alnpek i jego «Opis miasta Lwowa» z początku XVII w. – Lwów, 1930. – P.10–25.

⁷ «Wolfgangus Schulcz de Wratislawia ius civile suscepit literas a parentela porataturus. Hanus Schulcz de Wratislawia [...]» (див.: Album civium Leopoldensium. Rejesty przyjęć do prawa miejskiego we Lwowie. – Poznań; Warszawa, 2005. – T.1. – S.81–82).

⁸ «Sebaldus Allmbek de Fraiburg gener domini Wolfgangi Scholcz consulis ius civitatis suscepit» (див.: Album civium Leopoldensium. – T.1. – S.135).

⁹ «Ioannes Allemnec de Fraiborgk spectabilis domini Wolfgangi Scholcz gener ad commendationem eiusdem soceri et affinium suorum famatorumque d[omini] advocate et et scabinorum ius civitatis [...]» (див.: Album civium Leopoldensium. – T.1. – S.148).

¹⁰ Rachwał S. Op. cit. – S.2–3.

¹¹ У поемі «Роксоланія» (1584 р.) львівського поета С.Кленовича перелічено прянощі зі східних країн, які постачали до Львова переважно вірменські купці: «Ірис південний, кора цинамону, імбиру коріння, / Стебла, які наш народ троця пахуча назвав, / Перець і ревінь, яким у народі лікують печінку, / Купиш мускатний горіх, купиш дівочий шафран» (див.: Кленович С.Ф. Роксоланія // Українська поезія XVI ст. – К., 1978. – С.150).

¹² Rachwał S. Op. cit. – S.3.

¹³ Windakiewicz S. Nacja polska w Padwie 1592–1745 // Przegląd Polski. – 1887; Materiały do historyi polaków w Padwie // Archiwum do dziejów literatury i oświaty w Polsce. – T.VII. – Kraków, 1892. – S.149–185; Barycz H. Zarys historiografii uniwersytetu Padewskiego // Minerwa Polska. – 1927. – T.1. – №4. – S.20–323; Ulewicz T. Iter

Romano-Italicum Polonorum czyli o związkach umysłowo-kulturalnych Polski z Włochami w wiekach średnich i Renesansie. – Kraków, 1999. – 339 s.; *Lewański R.K.* Biblioteka Nationis Polonae na uniwersytecie Padevskim // *Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej*. – 1995. – T.45. – №1/2. – S.63–80; 1996. – T.46. – №1/2. – S.143–214; *Tygielski W.* Na cóż te koszta i trudy? W jakim celu w XVII wieku wysyłano młodzież szlachecką na zagraniczne studia // *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*. – 2007. – T.50. – S.141–156.

¹⁴ *Windakiewicz S.* Padwa. Studium z dziejów cywilizacji polskiej. – Kraków, 1891. – S.62, 82.

¹⁵ *Windakiewicz S.* Padwa... – S.93–95.

¹⁶ *Rachwał S.* Op. cit. – S.3.

¹⁷ *Gębarowicz M.* Kultura umysłowa Lwowa w dobie Renesansu (paralele, związki i przeciwieństwa z Krakowiem) // *Cracovia litterarum. Kultura umysłowa i literacka Krakowa i Małopolski w dobie Renesansu*. – Wrocław; Kraków; Warszawa, 1991. – S.487–488.

¹⁸ *Dousa G.* De itinere suo Constantinopolitano epistola. – Lugduni Batav., 1599.

¹⁹ Юстус Ліпсіус (Юст Ліпсій) – уродженець Південних Нідерландів, вивчав римське право у Лювєнському університеті. Деякий час був секретарем кардинала Гранвеллі. Викладав у протестантському університеті Єні, католицькому університеті Лювена, Лейденському університеті кальвіністської Голландії (1579–1591 рр.), знов в університеті Лювена (1592–1606 рр.). Кожного разу змінював віросповідання, що, на нашу думку, є свідченням того, що для професора римської історії та старожитностей конфесійна належність не мала такого принципового значення, як для більшості його сучасників. Ю.Ліпсіус уважався найкращим коментарем праць римського історика Тацита (видані 1574 р. та 1600 р. і ще двічі після смерті Ю.Ліпсіуса). Він також видав твори ще двох пізньоримських істориків – Валерія Максима та Веллея Патеркула. 1605 р. видав давньоримського філософа-стоїка Сенеку (I ст. н.е.). Ідеал християнського стоїцизму, проголошений Ю.Ліпсіусом та іншими, справив суттєвий вплив на тогочасну філософію. Стоїчну філософію Ю.Ліпсіус, разом із творами пізньоримських істориків, поклав в основу нової громадянської доктрини (*doctrina civilis*), метою якої було не незалежне та самодостатнє наукове дослідження (*humanitas*), а виховання політичної людини (*homo politicus*). Цей підхід Ю.Ліпсіус виклав у творі «*Politicorum sive civilis doctrinae libri sex*» (1589 р., розширене перевидання 1596 та 1605 рр.) (див.: *Pfeiffer R.* *Classical Scholarship from 1300 to 1850*. – Oxford, 1976. – P.124–126). Крім вивчення пізньоримських текстів Ю.Ліпсіус займався античними написами та старожитностями. 1558 р. він опублікував колекцію написів Мартіна Смета (див.: *Erasmus H.J.* *The Origins of Rome in Historiography from Petrarch to Perizonius*. – Assen, 1962. – P.33).

²⁰ *Iusti Lipsi Epistolarum selectarum centuria singularis. Ad Germanos et Gallos*. – Antverpia, 1605. – P.64–68.

²¹ *Ibid.* – P.68.

²² «*O Sarmatia, quàm dispar illi veteri es! Quàm ad artes et elegantias nunc adspiras?*» (див.: *Ibid.*).

²³ Серед його кореспондентів були Замойські, Тенчинські, Мнішеки, Острозькі, Слуцькі, Збаразькі, Заславські, Халецькі, Воловичі, львівські архієпископи Я.-Д.Соліковський та Я.-А.Прухницький, краківський єпископ Б.Мацейовський та ін.

²⁴ Див.: *Gębarowicz M.* Jan Andrzej Próchnicki (1553–1633). Mecenat i bibliofil. Szkic z dziejów kultury w epoce Kontrreformacji. – Kraków, 1980. – S.135–136.

²⁵ «*Famatus Ioannes Alembecus famati olim Ioannis Alembecus et Catherinae Scholcowna filius ad commendationem spectabilis Ioannis Scholc Wolfowic, Iosephi Scholc Wolfowic avunculorum de eius legitimo ortu testificantium, ad ius civile libertatesque civiles iuramento positus ad sacra duobus digitis more aliorum mercatorum praestito est susceptus et in numerum honestorum civium cooptatus*» (див.: *Album civium Leopoliensium*. – T.1. – P.233).

²⁶ *Rachwał S.* Op. cit. – S.4.

²⁷ *Ibid.* – S.5.

²⁸ *Ibid.* – S.6–7.

²⁹ *Skoczek J.* Lwowskie inwentarze biblioteczne w epoce renesansu. – Lwów, 1939. – S.161–166.

³⁰ *Ibid.* – S.165.

³¹ *Różycki E.* Alembekowie i ich księgozbiory. Z dziejów kultury umysłowej mieszczaństwa lwowskiego okresu renesansu i baroku. – Katowice, 2001. – S.158. – Tabela 2.

³² Ibid. – S.67.

³³ *Skoczek J.* Op. cit. – S.161–166.

³⁴ *Różycki E.* Op. cit. – S.158. – Tabela 4.

³⁵ *Skoczek J.* Op. cit. – S.161–166.

³⁶ Ibid. – S.22.

³⁷ Ibid. – S.161–166.

³⁸ *Różycki E.* Op. cit. – S.67.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ *Skoczek J.* Op. cit. – S.22–25.

⁴¹ Ibid. – S.48–49.

⁴² Ibid. – S.44–45.

⁴³ *Starowolski S. [Simonis Starowolsci].* Penu historicum seu De dextra et fructuosa ratione Historias legendi Commentarius. – Venetiis, 1620. Після титульної сторінки посвята І.Алембеку і його герб (голова орла). Наступна сторінка (А2) починається так: Ioanni Alnpechio / Viro apud Leopolienses / in Russia consulari, / Simon Starowolscius / dedico, consecroque.

⁴⁴ *Momigliano A.D.* The Rise of Antiquarian Research // *Momigliano A.D.* The Classical Foundations of Modern Historiography. – Berkeley, 1990. – P.54–55. Висловлюємо щирі вдячності проф. К.Гінзбургу, який звернув нашу увагу на дослідження А.Д.Момільяно.

⁴⁵ Секст Емпірик – філософ-стоїк (І–ІІ ст. н.е.), виданий у латинському перекладі 1562 р., у грецькому оригіналі – 1621 р.

⁴⁶ *Momigliano A.D.* The Rise of Antiquarian Research. – P.57.

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ Ibid. – P.58.

⁴⁹ Більш детально про римських антикваріїв див.: *Сидорович О.В.* Анналисты и антиквары: римская историография конца III–I вв. до н.э. – Москва, 2005.

⁵⁰ *Momigliano A.D.* The Rise of Antiquarian Research. – P.60.

⁵¹ Ibid. – P.62–63.

⁵² Ibid. – P.61.

⁵³ *Burke P.* Images as Evidence in Seventeenth-Century Europe // *Journal of the History of Ideas.* – 2003. – Vol.64. – №2. – P.273.

⁵⁴ Ibid. – P.277.

⁵⁵ *Burke P.* The Renaissance Sense of the Past. – New York, 1970. – P.23–24.

⁵⁶ Ibid. – P.21–23.

⁵⁷ Ibid. – P.24–25.

⁵⁸ Достатньо згадати лише «Опис Еллади» Павсанія (ІІ ст.) у десяти книгах.

⁵⁹ *Burke P.* The Renaissance Sense of the Past. – P.29.

⁶⁰ Ibid. – P.31.

⁶¹ Ibid. – P.33.

⁶² *Weiss R.* The Renaissance Discovery of Classical Antiquity. – Oxford, 1988. – P.130.

⁶³ *Burke P.* Images as Evidence in Seventeenth-Century Europe. – P.279.

⁶⁴ Див.: *Momigliano A.D.* Ancient History and the Antiquarian // *Momigliano A.D.* Studies in Historiography. – London, 1966. – P.6–7.

⁶⁵ *Ferguson W.K.* The Renaissance in Historical Thought: Five Centuries of Interpretation. – Toronto; Buffalo; London, 2006. – P.5.

⁶⁶ Гайнріх Корнелій Агриппа фон Неттесгайм – лікар, алхімік, астролог, викладач у Дольському університеті (Франція) та університеті Павії (Італія), секретар імператора Карла V, філософ та окультист. За захоплення окультизмом і марією засуджений церквою як еретик. Згаданий твір «De incertitudine et vanitate scientiarum atque artium declamatio invectiva» справив значний вплив на М.Монтеня, Р.Декарта та Й.Гете // <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/9807/Heinrich-Cornelius-Agrippa-von-Nettesheim>; http://en.wikipedia.org/wiki/Heinrich_Cornelius_Agrippa

⁶⁷ Див.: *Burke P.* The Renaissance Sense of the Past. – P.75.

⁶⁸ *Монтень М.* Опыты. Эссе. – Москва, 2007. – С.400.

⁶⁹ Momigliano A.D. Ancient History and the Antiquarian. – P.7.

⁷⁰ Пірроністи – назва цієї течії у філософії походить від імені грецького філософа Піррона з Еліди, який жив у 360–270 рр. до н.е. Проте, справжнім засновником школи скептицизму вважається Енесідем (І ст. до н.е.), а її основні положення зафіксовані Секстом Емпіриком (II ст. н.е.). Пірронізм відродився у XVI ст. Пірроністична «атака на історію» у XVII ст. з часом призвела до практики критичного аналізу історичних документів // <http://en.wikipedia.org/wiki/Pyrrhonism>

⁷¹ Ibid.

⁷² Momigliano A.D. The Rise of Antiquarian Research. – P.72–73.

⁷³ Ibid. – P.295.

⁷⁴ Суть юридичної моделі доказів у застосуванні до історичного матеріалу дуже добре сформулював М.Монтень, який сам довгий час був членом парламенту (судової палати): «Наскільки тонка справа встановлення істини, якщо при описі якоїсь битви не можна поклястися на донесення того, хто нею керував, або на оповідання солдатів про те, що відбувалось довкола них, а слід з'єднати – як це робиться *при судовому розгляді* – покази свідків та враховувати заперечення, навіть із приводу найменших подробиць у кожному випадку» (див.: Монтень М. Опыты. Эссе. – С.400–401).

⁷⁵ Momigliano A.D. The Rise of Antiquarian Research. – P.294.

⁷⁶ Alnpekius I. Topographia civitatis Leopolitanae. – P.14.

⁷⁷ Alnpekius I. Op. cit. – P.10; Cromerus M. Polonia, siue De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX. – Coloniae Agrippinae, 1589. – P.161, 171.

⁷⁸ Alnpekius I. Op. cit. – P.11; Cromerus M. Op. cit. – P.207.

⁷⁹ Alnpekius I. Op. cit. – P.14; Cromerus M. Op. cit. – P.217.

⁸⁰ «Armeni ad Capham, Constantinopolim, ad Alexandriam Aegypti, ad Alcairum et partes Indiae penetrantes, merces afferebant» (див.: Alnpekius I. Op. cit. – P.13–14). «Est quarta secta Armenorum, praecipue in civitate Camenecensi et Leopoliensi. Hi sunt mercatores peritissimi, ad Caffam, Constantinopolim, ad Alexandriam Aegypti, ad Alkairam et partes Indiae penetrantes et merces afferentes» (див.: Меховский М. Трактат о двух Сарматиях – европейской и азиатской, и о находящемся в них. – Москва; Ленинград, 1936. – С.173).

⁸¹ І.Алембек критикує сучасне йому соціально-економічне становище Батьківщини цілком у дусі тодішніх «антиглобалістів». Його сучасник С.Кленович (до початку 1590-х рр. мешкав у Львові) у своїй поемі «Роксоланія» (1584 р.), яку І.Алембек цитував у власному творі, так писав про вивіз збіжжя: «Ми ж зерно наше сплавляєм по ріках прудких аж до моря, / По суходолах, морях наші багатства плывуть, – / Вся потойбічна Германія нашим годується жнивом, / Наше зерно й океан возить по водах своїх. / На пасовищах зелених пасеться весела худоба, / Землі далекі живуть м'ясом із наших волів». Ще раніше подібним чином характеризував ситуацію польський поет Я.Кохановський у своєму вірші «Satyr albo Dziki Mąz» (1564 р.).

⁸² Alnpekius I. Op. cit. – P.14.

⁸³ Досить згадати вельми популярного у XVI ст. Тита Лівія, а саме рядки зі вступу до книги І його «Історії Риму»: «Мені б хотілося, щоби кожен читач у міру своїх сил замислився над тим, яким було життя, якими звичаї, яким людям та якому способу дій – чи вдома, чи на війні – зобов'язана держава своїм зародженням та зростанням; нехай далі він подумки простежить за тим, як у звичаях з'явився спочатку розлад, як потім вони захиталися й, нарешті, почали падати нестримно, поки не дійшло до сучасних часів, коли ми ані пороків наших, ані ліків від них перенести не в змозі. [...] і справді, ніколи не було держави більш великої, більш благочестивої, більш багатой добрими прикладами, куди жадібність та розкіш проникли б так пізно, де так довго і так високо шанували б бідність і ощадність. Так, чим меншими були статки, тим меншою була жадібність; лише нещодавно багатство привело за собою користолюбство, а надлишок задоволень – готовність згубити все задля розкоші та тілесних втіх» (див.: Тут Ливий. История Рима от основания города. – Москва, 1989. – Т.1. – С.9–10).

⁸⁴ «Suntque in districtu Leopoliensi lucei magni et laudabiles et in petias, tanquam in lamina, divisibiles» (див.: Меховский М. Указ. соч. – С.173–174).

⁸⁵ «Hinc etiam salientur tempore Authumnali lupi laudabiles, quibus vix illos Tiberinos, olim inter duo pontes captos, et magni apud Romanos antiquos aestimatos, comparare audeas» (див.: Alnpekius I. Op. cit. – P.22).

⁸⁶ Безперечно, І.Алембек мав би скористатися з нагоди відвідати Рим під час свого навчання у Падуї чи одразу по його завершенні, особливо беручи до уваги зацікавленість античною літературою та старовиною. Так, наприклад, Себастьян Петрици (в майбутньому професор Краківської академії), який навчався у Падуї у 1589–1590 рр., тобто, на рік раніше від І.Алембека, здобувши ступінь доктора медицини відвідав Рим, а 15 вересня 1591 р. прибув до Львова, де одружився і працював лікарем до 1601 р. (див.: *Barycz H. Kilka rysów i spostrzeżeń z życia i charakteru Sebastiana Petrycego // Sebastian Petrycy – uczony doby odrodzenia.* – Wrocław, Warszawa, 1957. – S.23). Подібно вчинив і Станіслав Оріховський, який після восьми років (1532–1540 рр.) навчання у Падуанському університеті вирішив відвідати Рим, про що він згадав у своєму автобіографічному листі-апології 1564 р.: «На восьмий рік мого перебування у Падуї батько листом звелів мені повертатися додому. Я ж гадав, що не слід повертатися, доки не побачу Риму – першого на світі міста й найславішого пам'ятника на землі. [...] Не мав гадки довго там залишатися, але хотів лиш докладно познайомитися зі звичаями того міста [...] та щоб розпізнати в руїнах міста той давній Рим, якого знав з лектури» (див.: *Оріховський-Роксолан С. Лист до Яна Франціска Коммендоні // Українська література XIV–XVI ст.* – К., 1988. – С.159). У Римі Ст.Оріховський познайомився з кардиналом Г.Контаріні, на запит якого про мету візиту відповів таке: «Я відповів, що поляк, вихованець Падуанського університету, що прибув щойно до Риму, аби познайомитися з містом, і маю намір незабаром повернутися до Польщі» (див.: Там само. – С.160). Отже, подібні короткострокові «туристичні» подорожі польських студентів до Риму не були чимось незвичайним у ті часи. Більше того, відвідати Рим для заальпійського гуманіста було справою престижу. Так, М.Монтень, попри неодноразове засудження марнославства, не втримався від того, щоб не згадати про надання йому римського громадянства під час візиту до Риму 1583 р. Від римського сенату він отримав (певно, за грошовий внесок у «фонд розвитку» Вічного міста) розкішно декоровану грамоту, писану золотими літерами і з золотими печатками. Він навіть навів текст документа у своєму творі. Судячи з висловлювання М.Монтеня, у тогочасному Римі виготовлення подібних грамот було поставлене «на потік». Беручкі римляни не втрачали можливості підзаробити на освічених туристах та зіграти на їх марнославстві. Шляхтич середньої руки, який досить зверхньо ставився до міщан, М.Монтень підкреслює, що «не будучи громадянином жодного міста, я був вельми радий зробитися громадянином найшляхетнішого з усіх [міст], які коли-небудь були або коли-небудь будуть» (див.: *Монтень М. Опыты. Эссе.* – С.739–741).

⁸⁷ *Кленович С.Ф.* Роксоланія // Українська поезія XVI ст. – К., 1978. – С.153.

⁸⁸ Напр.: Leon Battista Alberti «Descriptio Urbis Romae» (1440-ві pp.); Ioannis Antonii Panthei Veronensis «De laudibus Veronae» (1483 р., видана 1506 р.); Desiderii Spreti «De amplitudine, de vastatione et de instauratione urbis Ravennae» (Венеція, 1489 р.); Leonardo Bruni «Historiarum Florentini populi libri XII; Machiavelli N. «Istorie fiorentine» (1532 р.); Marcantonio Coccio Sabellicus «Rerum venetarum ab urbe condita libri XXXIII» (Венеція, 1487 р.); Marcantonio Coccio Sabellicus «De Venetae urbis situ» (написана у 1491–1492 рр.) та ін.

⁸⁹ «Topographia» (від гр. «τοπογραφία») – в античного географа Страбона цей термін означав опис місця окремо від його географічних характеристик. Інший стародавній автор – Птолемей – на початку своєї «Географії» підкреслив відмінність між «географією» (графічне зображення світу) та «хорографією» (опис складових частин світу). Отже, «топографія» – це знання про місцевості, позбавлене візуальних знаків та математичних підрахунків (див.: *Jacks P. The Antiquarian and the Myth of Antiquity. The Origins of Rome in Renaissance Thought.* – Cambridge, 1993. – P.165).

⁹⁰ *Topographia antiquae Romae Ioanne Bartholemaeo Marliano patritio Mediolanensi autore.* – Lugduni, 1534. – 336 р. Нами було використане on-line видання цього трактату, розміщене на сайті Турського університету (<http://www.bhv.univ-tours.fr/Consult>). Висловлюємо щирі вдячності проф. К.Гінзбургу, який звернув нашу увагу на трактат Дж.Марліані.

⁹¹ *Connor J. Bibliography on the Recovery of the Antique.* – Columbia University, 2000 (<http://www.columbia.edu/%7Ejc65/antique/ANTIQUUE.BIB.html>).

⁹² *Skoczek J.* Op. cit. – S.24.

⁹³ *Jacks P.* Op. cit. – P.207.

⁹⁴ *Alnpekius I.* Topographia civitatis Leopolitanae. – P.16–17.

- ⁹⁵ Політорій (Politorium) – місто в області Лаціо (центр Італії), на південь від р. Тибр.
- ⁹⁶ Анк Марцій – четвертий римський цар.
- ⁹⁷ «Secūdam autem urbis ampliacionem capto Politorio, omniq; multitudine Romam traducta, fecit Ancus: qui cum circa Palatium sedem veteres Romani, Sabini Capitolium, atque arcem, Coelium Albani implevisent, Aventinum nouae multitudini concessit» (див.: *Topographia antiquae Romae*... – P.19).
- ⁹⁸ «Leo, Danielis Russorum Australium Regis Potentissimi filius, Romani Wladimiriensium et Haliciensium ducis nepos» (див.: *Alnpekus I. Topographia civitatis Leopolitanae*. – P.10).
- ⁹⁹ Kulicka E. Legenda o rzymskim pochodzeniu Litwinów i jej stosunek do mitu sarmackiego // *Przegląd historyczny*. – 1980. – Т.71 – №1. – S.1–21.
- ¹⁰⁰ Сказание о князьях владимирских // Библиотека литературы Древней Руси. – Санкт-Петербург, 2000. – Т.9. – С.278–289 (<http://www.portal-slovo.ru/history/39078.php>).
- ¹⁰¹ Див., напр.: Мильников А.С. Картина славянского мира: взгляд из Восточной Европы. Этногенетические легенды, догадки, протогипотезы XVI – начала XVIII века. – Санкт-Петербург, 2000.
- ¹⁰² *Alnpekus I. Topographia civitatis Leopolitanae*. – P.10–11.
- ¹⁰³ Ibid. – P.11.
- ¹⁰⁴ Ibid.
- ¹⁰⁵ Ibid. – P.15.
- ¹⁰⁶ Ibid. – P.15–16.
- ¹⁰⁷ Ibid. – P.16.
- ¹⁰⁸ Weiss R. Op. cit. – P.87.
- ¹⁰⁹ *Alnpekus I. Topographia civitatis Leopolitanae*. – P.16.
- ¹¹⁰ Ibid.
- ¹¹¹ Ibid. – P.12–13.
- ¹¹² «Forum unum, et civile, in quo res et lites aguntur, et venale, in quo merces et omnia necessaria venalia. [...] Hic videre licet turbam Mercatorum omnium gentium, qui ad Emporium ex tota fere Europa et Asia confluerunt, maxime vero Graecorum, Turcarum, Armenorum, Tartarorum, Moldavorum, Hungarorum, Germanorum, Itolorum» (див.: Ibid. – P.17).
- ¹¹³ Ibid. – P.17–18.
- ¹¹⁴ Ibid. – P.18–19.
- ¹¹⁵ Ibid. – P.19–20.
- ¹¹⁶ «In Liturgia eorum semper recordantur Abgarii Regis Armenorum primi Christicolae et aliorum Regum Armenorum Leuon, Hetmon, Oschin etc.» (див.: Ibid. – P.20).
- ¹¹⁷ The Cilician Kingdom of Armenia. – New York, 1978.
- ¹¹⁸ Jacks P. Op. cit. – P.85–86.
- ¹¹⁹ Ibid. – P.5.
- ¹²⁰ Weiss R. Op. cit. – P.105.
- ¹²¹ Jacks P. Op. cit. – P.8–9.
- ¹²² Weiss R. Op. cit. – P.120–122.
- ¹²³ Jacks P. Op. cit. – P.41.
- ¹²⁴ Weiss R. Op. cit. – P.121.
- ¹²⁵ Jacks P. Op. cit. – P.42. Про втечу Енея та Антенора з Трої див.: Нemiровский А.А. Троя после Троянской войны // Вестник МГУ (Серия 8: История). – 1995. – №5. – С.60–74.
- ¹²⁶ Цит. за: Jacks P. Op. cit. – P.43.
- ¹²⁷ Ibid.
- ¹²⁸ Weiss R. Op. cit. – P.121.
- ¹²⁹ Jacks P. Op. cit. – P.43–44.
- ¹³⁰ Weiss R. Op. cit. – P.121.
- ¹³¹ Цит. за: Burke P. The Renaissance sense of the Past. – P.29–31.
- ¹³² Jacks P. Op. cit. – P.130–131.
- ¹³³ Weiss R. Op. cit. – P.111–112.
- ¹³⁴ Burke P. The Renaissance sense of the Past. – P.7–8.
- ¹³⁵ Ibid. – P.19–20.

¹³⁶ За гарний приклад може правити історія про «винайдення» 1158 р. у церкві Св.Еусторгія на околиці Мілану тіл волхвів (трьох царів), які прийшли до Віфлеєма вшанувати Христа, транспортування їх решток до Кельну 1164 р. та відповідний культ у цьому місті (див.: *Hamilton B.* Prester John and the Three Kings of Cologne // *Prester John, the Mongols and the Ten Lost Tribes.* – Aldershot, 1996. – P.171–185).

¹³⁷ *Burke P.* The Renaissance Sense of the Past. – P.76.

¹³⁸ *Грунєвєг М.* Славнозвісне місто Київ // *Всесвіт.* – 1981. – №5. – С.207.

¹³⁹ Там само.

¹⁴⁰ *Кленович С.Ф.* Роксоланія. – С.153.

¹⁴¹ *Грунєвєг М.* Опис Львова // *Жовтень.* – 1980. – №10. – С.110.

¹⁴² Там само. – С.111.

¹⁴³ «Sunt, qui Agathirsis atque Gelonis filiorum Herculis successoribus (qui Pieti à Poetis vocantur) eius fundationem attribuunt» (див.: *Civitates orbis terrarum.* – Vol.1. – №8).

¹⁴⁴ Ibid. – Vol.1. – №41.

¹⁴⁵ *Alnpekius I.* Topographia civitatis Leopolitanae. – P.15–16.

¹⁴⁶ Ibid. – P.21.

¹⁴⁷ *Rachwał S.* Op. cit. – S.5.

Description of the city of L'viv or Leopolis was written by the local apothecary Johannes Alembek (Alnpekius) and published in the sixth volume of the Georg Braun's atlas «Civitates orbis terrarum» (Köln, 1572–1617). The full original version was written between 1603 and 1605 under the title «Topographia civitatis Leopolitanae». To analyse J.Alembek's cognitive frame and narrative strategies I investigated his personal links and correspondence with the famous European humanists such as Georgius Dousa and Justus Lipsius. I also took into consideration his education – J.Alembek graduated from the University of Padua in 1591 – and the contents of his private library where the ancient writings in the Latin predominated.